

VIRO DOCTISSIMO ATQUE HUMANISSIMO

IOANNI CHRISTIANO HERBST

PHILOSOPHIAE DOCTORI

IN GYMNASIO GEDANENSI PROFESSORI PRIMARIO

INDE A KAL. IUN. MDCCCXVIII

IN HUIUS EIUSDEM GYMNASII GEDANENSIS IUVENTUTE
AD OPTIMAS ARTES ERUDIENDA STRENUE FELICITERQUE VERSATO

DIEM SEMISAECULAREM

EX ANIMI SENTENTIA

GRATULANTUR

RECTOR ET CONLEGAE.

A. D. III. KAL. IUN. MDCCCLXVIII.

DE Q. ENNII SCIPIONE SCRIPSIT THEOPHILUS ROEPER.

Programm für 1869.

*1929-78
15-12*

GEDANI

TTPIB EDWINI GROENINGH.

Lit. hist. V. Qu. in 57

Saeculi dimidium in opere faciundo feliciter exegisse cum rarum sit mortalibus, tum illud Tibi contigit longe rarissimum, HERBSTI noster, ut, ex quo vir factus munere publico fungi coepisti, uno eodemque in spatio ad hanc usque calcem decucurreris, quae tantum abest ut tam longi cursus vigorem Tibi terminatura videatur esse, ut in tanta hominum qui Te aut magistro aut conlega aut familiari usi sunt multitudine nemo fere sit, quin nihil de praeclara ista et animi et corporis aequabilitate atque constantia esse demutatam vereque viridem Tuam esse senectutem confiteatur, admiretur, laetetur. Eam Tibi nos rem hodie gratulamur ex animi nostri sententia idque eo facimus lubentius, quod non modo doctrinae quae in Te est subtilitatem optimarumque artium amorem observare et magni facere, sed in officio obeundo diligentiam, fidem, gravitatem, auctoritatem suspicere ac prorsus venerari consuevimus, atque, cum sis ex duobus et triginta annis primo inter huius scholae magistros loco constitutus, Tuam Te cum gymnasii nostri flore famaue coniunctam putare dignitatem intelleximus. Itaque, norimus licet Tuam Tibi conscientiam pluris esse quam hominum sermones esseque Tuum pudorem ab omni dicendi agendique specie ac pompa alienissimum, praetermittere

hunc diem Tuum semisaecularem noluimus, quin aliquod nostrae erga Te voluntatis, pietatis, reverentiae daremus publice testimonium, quod Tu ne displicere Tibi velis, sed pro Tua humanitate benevole excipias rogamus atque oramus. Illud vero a Te petimus maxime, ut ista quam adhuc experti sumus placida mente atque amica per omnes, quos in communi officio plurimos fore speramus, annos conlegas Tuos amplecti ne desinas. lidem precamur a Deo Optimo Maximo, ut Nestoream Tibi largiatur aetatem, omnibus quae exoptanda homini ducuntur bonis affluentem, omniumque Te votorum Tuorum compotem faxit.

A. d. IIII. Kal. Iun. MDCCCLXVIII.

Rector et conlegae Gymnasii Gedanensis.

Engelhardt. Czwalina. Brandstaeter. Roeper. Stein. Bresler. Lampe.
Eichhorst. Prutz. Korn. Blech. Redner. Schultz. Kreutz.

De Q. Ennii Scipione.

Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora iam non tantam habent speciem quantam religionem. Propiores alii atque ad hoc de quo loquimur magis utiles. Verba sunt Quintiliani libro X de institutione oratoria c. 1 § 88, quibus fere admonemur, idem olim evenisse poetae Rudino quod magno inter nostrae gentis poetas viro Klopstockio, cuius Messias cum superiori saeculo ingenti doctissimorum hominum plausu esset exceptus, et tum demum nacti esse sibi viderentur Germani quo ceteras gentes in genere epico aequarent, hodie qui divini operis admirationem prae se ferant aliquanto plures sunt quam qui lectionem sustineant. Ennius, si Lucretium audimus (nat. rer. I, 118 sqq.) *primus amoeno detulit ex Helicone perenni fronde coronam, per gentes Italas hominum quae clara clueret*; si Vitruvium (architect. VIII praef. 16), *qui litterarum iucunditatibus instinctas habent mentes non possunt non in suis pectoribus dedicatum habere sicut deorum sic Ennii poetae simulacrum*. Sed eo ipso tempore mutari coepta sunt hominum iudicia. Horatianum illud (epist. II, 1, 50) *Ennius et sapiens et fortis et alter Homerus, ut critici dicunt, εἰσωνενομένον* est habuitque inrisionis imitatore Persium (6, 9). Nam apud eundem Horatium *Calabrae Pierides* (carm. III, 8, 20) ad poesis magis quam poetae laudem pertinent; nec *Ennius ipse pater* (epist. I, 19, 7) plus venerationis habet quam hilaritatis. Aperiunt saeculi sensum verba Ovidii (trist. II, 424): *Martem cecinit gravis Ennius ore, Ennius ingenio maximus, arte rudis*. Idem enim de Callimacho, *Battiades*, inquit, *semper toto cantabitur orbe: quamvis ingenio non valet, arte valet* (amor. I, 15, 13 sq.), et paulo post: *Ennius arte carens animosique Accius oris casurum nullo tempore nomen habent*. Diutius tamen stetit elegiae princeps (Quintil. inst. X, 1, 58). *Callimachi Manes et Coi sacra Philetae* invocat Propertius (III, 1, 1) idemque, *Ennius hirsuta*, ait, *cingat sua dicta corona*; suisque voluit effici libris ut esset *Umbria Romani patria Callimachi* (V, 1, 61. 64; cfr. Stat. silv. I, 2, 253). Nec mirum; nimis similia certe erant tempora; extinctam ille insecutus erat libertatem, hic comitabatur cadentem; grandia et animosa populum capiunt, aulae tersa nitidaque atque elegantia placent, tutiusque ingenium arte compensatur quam ars repudiatur ingenio. Exiit ea tempestate vir, qui ut erat in libertatis principatusque confiniis fato constitutus, ita in argumento utriusque conditioni apto ea vel naturae benignitate vel diligentia studiorum elaboravit, ut antiquum illud robur et hanc novi saeculi venustatem in unam summae perfectionis speciem temperasse videretur tantoque non modo aequales admirationis ardore incenderet, ut celebris illa erumperet vox: *cedite Romani scriptores, cedite Graei, nescio quid maius nascitur Iliade* (Propert. III, 33, 65), verum etiam posterum maxime eum Homero accedere iudicarent et secundum quidem esse, propiorem tamen primo

quam tertio (Quintil. inst. X, 1, 86). Depulit Ennium gradu Vergilius, — sic enim iam oportebit scribere, quamvis adamaverimus Virgilium, — ut depulit Lucilium Horatius, uterque utriusque studiosus, sed studiosior Ennii Vergilius, quem etiam vituperabat Seneca, quod voluisset Ennianum populum agnoscere in novo carmine aliquid antiquitatis (Gell. noct. Att. XII, 2; cfr. Senec. epist. 58, 3); nec gradu tantum, sed usu et lectione, imitatione, institutione. Adorari maluit a discentibus Ennium quam legi Quintilianus, non ille antiquitatis contemptor, sed suo tamen saeculo innutritus; et eodem tempore Martialis post fata demum venire gloriam querens quod ait: *Ennius est lectus salvo tibi, Roma, Marone et sua riserunt saecula Maconiden* (epigr. V, 10, 7), quid aliud quam sperni iam prae Vergilio Ennium nec fere legi ab hominibus elegantioribus confitetur? Veneraturam ait Statius, — non habet quod maius loquatur, — Aeneidem Lucanum Pharsalica canentem, *cedet* autem, inquit, *Musa rudis ferocis Enni*, nimis vere vaticinatus, bilem ut moverit philologorum principi Iosepho Scaligero, quem dixisse ferunt: *Ennius poeta antiquus magnifico ingenio; utinam haberemus integrum et amissemus Lucanum, Statium, Silium Italicum, et tous ces garçons là* (Fabric. biblioth. Latin. III p. 230 ed. Ernesti). Quid quod ante hos ne ineptissimus quidem homo Valerius Maximus *rude atque inpolitum eloquium* Ennii increpare erubuit (VIII, 14, 1)? Ac refocillata quidem est paulisper sub Hadriano et Antoninis vetusti vatis auctoritas ceterorumque quos obsolefecerat aetas quae dicitur argentea. Hadrianus *Ciceroni Catonem, Vergilio Ennium, Sallustio Caetium praetulit* (Spartian. 16, 6). *Multiformem* laudat Ennium Fronto (epist. ad Verum I, 1 p. 114 ed. Naber) praedicatque dominum suum Antoninum Augustum *aut se Plauto expolire aut Accio explere aut Lucretio delenire aut Ennio incendere* (de feriis Alsien. 3 p. 224), Vergilii nec ipse nec imperator in epistulis mentionem faciunt. Legebantur Ennii annales ad populum in theatro ab Ennianistis, legebantur apud grammaticos ab adolescentibus (Gell. XVIII, 5), conviciatur Gellius Senecae Enniana Ciceronis et Vergilii studia cavillanti (XII, 2), *ἐπαινεῖν ἄξιον* dicit Ennium Graece scribens Aelianus (Suid. v. *Ἐννιος*), *bonum poetam* M. Aurelius (Vulcat. Gallican. vit. Avid. Cass. 5, 7). Sed frustra iuvenescere cupit senectus. Re Romana, quam ille moribus antiquis stare dixerat virisque, degenerante in dies sub Caesaribus facile principatum recuperavit epici carminis conditor Caesarianus, delitescensque in bibliothecis vel grammaticorum in umbraculis iamque ne ipsi quidem in latebris satis tutum antiquitatis vatem facile oppressit. Nec desunt temporum notae. Ad eandem controversiam dirimendam Gellii aetate homo quidam litteratus studio quidem pretioque multo, sed potuit tamen Ennii librum vetustum et a nobili critico emendatum conducere (XVIII, 5), saeculis duobus et dimidio interiecto Macrobius queritur saeculum suum *ab Ennio et omni bibliotheca vetere descivisse* (VI, 9, 9), bibliothecam veterem dicens pro litteris antiquis (cfr. VI, 1, 3), quod eae ex hominum usu in bibliothecarum latibula refugissent, in quae — nam *bibliothecas sepulcrorum ritu in perpetuum clausas* iam Ammianus Marcellinus indignatur (XVIII, 6, 18), — vix professores publice constituti raro descenderent. Nec temere quisquam, puto, post Priscianum evolvit ullum Ennii librum, si modo Priscianus; reliqui certe, cum superiorum magistrorum thesauros expilare possent, non ii erant qui tineis blattisque saginam inviderent. Inter fabulas quas de Vergilio plurimas narrabat posterior aetas haec quoque est, qua quam tum ad vilitatem vetus illa hominis Rudini gloria delapsa esset adparet; legitur autem Vergilii vitae de Donati commentario sublatae inserta, his concepta verbis: *cum is aliquando Ennium in manu haberet rogareturque quidnam faceret, respondit se aurum colligere de stercore Ennii* (Suetoni reliquiae ed. Reifferscheid p. 67). Tanti fuit summo poetae (Cic. opt. gen. orat. 1, 2. de orat. I, 45, 198. de provinc. consul. 9, 20. pro Balbo 22, 51) ex Helicone coronam detulisse.

Non fuerunt igitur aeterni, ut putaverat Lucretius (I, 122), Ennii versus, nec fides sit saeculo XIII Annales superfuisse; iam certe ne unus quidem liber, ne una quidem fabula e magno velut naufragio enavit; paucos versus continuos, plerosque singulos, abruptos, mutilatos tamquam fractas tabellas atque asserculos iniqua tempestas in haec philologorum littora proiecit, in quibus conligendis, componendis, digerendis operam vel navamus vel ludimus. Sed perfundunt tamen vel hae reliquiae considerantis animum admiratione praeclari ac divini prorsus ingenii, arte quidem atque elegantia carentis ea qua Augusti saeculum enituit formamque ac colorem dedit insequentibus, quemadmodum Ludovici XIII apud Francogallos, sed sentiis, adfectibus, verbis et, ut dicam quod sentio, etiam versuum proprio quodam vigore ac libertate desueta atque amissa posteris ita praecellentis, ut, cum Vergilius quomodo in eius locum successerit facile intellegamus, id ipsum tamen quo Vergilius et aequalibus et posteris praestitit magnam partem ille ab Ennio traxisse videatur. In his ego reliquiis cum lubenter deversari soleam, factum est ut exorsus a versiculo quodam, quem pro stercoreo — petat veniam dicto fabulae Vergilianae auctor! — plurimi despexerunt, cum idem aureolus quidam mihi videretur esse, hinc illinc adsumptis argumentis exemplisque longiusculam, quae ad totum quoddam hominis Rudini poema pertineret, commentationem pertexerem, deque eius poematis genere quaestionem aliquoties tractatam renovarem. Quam commentatiunculam quod tuae gratulationis caussa edere constitui, HERBSTI, conlega suavissime idemque gravissime, quo nemo est apud nos artis orationisque Latinae scientior, non me fugit quam esset et ipsum argumentum tenue et mea disputatio imperfecta, sed veniam te daturum speravi, qui probe nosses, quam saepe philologis versaretur in tenuibus inquisitio veri, quam saepe inquisitioni non responderet inventio. Quaereremus haud dubie, — quamquam id genus quaestiones ingeniosiores proponere solebat Tiberius Caesar (Sueton. Tib. 70), — quaereremus utro in pede clavos dolentiores habuisset Herodotus, si id ut sciretur aut fieri posset aut veritatis interesset. Nam quid quaque in re proposita verum sit fideliter quaerere nostrum est; quo illud quodcumque invenerimus sit evasurum, Deus viderit. De eo autem poeta, quem summe admiratus est Cicero tuus, cuius velut humeris sustinetur Vergilius tuus, quem ne reprehendere quidem ausus est sine reverentiae significatione Horatius tuus, de eo si quaererem utinam recte putaverim tibi non esse displiciturum! Sed satis prooemii esto, ad rem ipsam accedamus!

Macrobiani Saturnaliorum cum maxima pars ad quaestiones Vergilianas pertineat, tum libri sexti caput quartum in eo potissimum versatur argumento, ut poetam, qui esset antiquiorum litterarum Latinarum studiosissimus idem atque intellegentissimus, etiam de singulis verbis veterum aptissime iudicasse ostendat et inseruisse electa operi suo verba, quae iam nova videri fecerit incuria vetustatis. Eo ex genere est quod paragrapho sexta ad haec Vergilii Aeneidos XI, 601 sq.

tum late¹⁾ ferreus hastis

horret ager

haec adscripta leguntur: *horret mire se habet, sed et Ennius in quarto decimo:*

horrescit telis exercitus asper utrimque,

et in *Erechtheo:*

arma arriquant, horrescunt tela,

1) Non extat *late* apud Macrobianum, quod casu factum sit an quod ille legisset *late tum*, potest dubitari.

et in Scipione:

sparsis hastis longis campus splendet et horret.

sed ante omnes Homerus (Il. N, 339):

ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἐγχέησι.

Ac sane Vergilio satis credibile est obversatum fuisse illa scribenti Ennii locum eum qui est e Scipione, cum et apud ipsum haec adiecta sint: *campique armis sublimibus ardent*, ut loci Enniani non modo horror sed etiam splendor habeat quo repraesentetur, et apud Homerum post illa *μακρῆς ἄς εἶχον ταμείχροας*, quae in Macrobbi si non libris manu scriptis certe editis plerisque versum qui supra scriptus est excipiunt, haec sequantur, quibus ille ardentem campos Vergilio, splendentem Ennio quodammodo praeivit:

ὄσσε δ' ἄμερθεν

ἀγῆ χαλκείη κορύθων ἄπο λαμπομενάων

θωρήκων τε νεοσμῆκτων σακέων τε φαινεῶν

ἐρχομένων ἄμυδις.

Verum hoc quidem utcumque se habet, Ennii ille in Scipione versus, quamvis licet honoratus sit a Vergilio, saepe pessimi hexametri pro exemplo atque eodem fere loco habitus est, quo illi ad cavendum potius quam imitandum ficti: *Romae moenia terruit impiger Hannibal armis et nuper quidam doctus coepit scribere versus*. Et profecto, postquam Merulae explosa est fraus, ne apud Ennium quidem parem prorsus huic hexametrum invenias. Itaque fuerunt qui negarent esse illum hexametrum: fuerunt vero etiam qui non modo contenderent esse, sed etiam artem excusarent. In quibus nominandus est Lucianus Müllerus, vir certe, etsi alia quaedam in eo aegre desideres, poetarum Latinorum artis metricae peritia hac quidem in parte nullo inferior. Eius in libro quem ea de arte scripsit haec verba sunt pag. 194: *ac primum quidem Ennius haut dubie habet uersus caesura egentes sed neque multos neque ut opinor expertes consilio quodam ac ratione. quod ut demonstrarem omnes enumerabo. sunt autem hi*

corde capessere. semita nulla pedem stabilibat.

poste recumbite uostraque pectora pellite tonsis.

cui par imber et ignis spiritus et gravi terra.

sparsis hastis longis campus splendet et horret.

in his omnibus exemplis uidetur mihi quasi consulto neglexisse incisionem. nam primum et secundum apte congruunt orationi ualde concitatae, ultimum tardatae et claudicanti, unde etiam multiplicati reperiuntur in illis dactyli in hoc spondei. tertium aequabilitate sensuum quandam habet excusationem. sane etiam alibi Ennius facilius propriis ut indulgeret minus curauit elegantiam carminis uel dignitatem ut in illo 'at tuba terribili sonitu taratantara dixit' et in fragmento sotadico quod sic incipit 'nam qui lepide postulat alterum frustrari'. ceterum quod dicit Vahlenus [quaest. Enn. p. 85] de illo 'sparsis hastis longis campus splendet et horret', si quis Ennii poesin nolit hoc quasi monstro dedecorari, efficere ea uerba ita ut tradantur saturnium, impune contemnemus Vahlenos. di melius quam ut hunc adsumamus artis Ennianaee uel perfecto metrico difficilis arbitrum, qui talia Ennio pro hexametris intulit portenta qualia sunt

Volturnalem Palatuaalem Furrinalem

Floralemque Falacrem et Pomonalem fecit,

sive hoc mauius 'isque dies postquam Ancus Martius regna recepit'. quis autem nisi mentis inops poterit credere eum esse Saturnio metro usum, qui quam contumeliose de eo iudicari uel pueris notumst. Haec ille; nam quae sequuntur de Lucilio disputata alio loco commemorabuntur.

Ac primum quidem non esse bonos versus, qui sunt de flaminibus a Numa rege institutis, quis neget? Non Vahlenus negabit, ac ne illum quidem ipsum credo fuisse negaturum, si quis superstitem interrogasset, Carolum Odofredum Müllerum, a quo sunt constituti apud Varronem de lingua Latina VII, 3, 45, in quem cadunt convicia a Luciano cognomini in Ennianae poesis reliquiarum editorem Ioannem Vahlenum iacta. Existimavit, opinor, uterque, neque id, ut mihi videtur, temere, et voluisse versus referre Varronem, — ipsius enim verba ostendunt, — et poetam, si vellet versibus historicum agere, quod non semel fecit, ipsaque veterum sacerdotiorum nomina diserte enumerare, non potuisse id nisi cum tarditate quadam posthabitaque rerum fidei numerorum elegantia efficere.¹⁾ Docendum igitur erat nec voluisse versus referre Varronem nec potuisse quod dixi velle Ennium.

Nomina propria quam torserint nonnumquam poetas cum omnino non lateat²⁾, tum luculentum est exemplum Ennii apud Ciceronem in Bruto 15, 58 (354 Vahl.):

*additur orator Cornelius suaviloquenti
ore Cethegus Marcus Tuditano conlega e. q. s.,³⁾*

in quo alterum versum esse insuaviorem nemo non sentit; verum etiam admissa Theodori Bergkii coniectura sic legendum putantis (n. Jahrb. f. Philol. u. Paedag. LXXXIII p. 495):

ore Cethegus Marcus conlega Tuditano

1) Omisit L. Müllerus tertii versus fragmentum *hic idem*. In nomine quod est *Palatuaalem* producere syllabam primam licebat Ennio non minus quam aliis licebat in illis quae sunt *Palatia* et *Palatinus*, qua de re dixit Carolus Lachmannus in Lucret. I, 360 p. 37. Poterat vero etiam *u* vocalis eadem synaeresi abire in consonam, qua usi sunt dactylicae poetae in aliis quibusdam, velut *fortuitus*, *pituita*, *beluae*, *maluisti*; cfr. Varr. Eumen. II p. 29. Atque hac de voce video prorsus ita sentire Vahlenum in Mus. Rhenan. nov. XVI p. 583. *Falacer* qua fuerit syllabarum quantitate ignoratur; si eadem qua *alacer* et *volucer*, dubito an praestet legere *Floralem Falacremque*. — De synaeresi illa e Graecis quaedam attuli in Schneidewini Philologo VIII p. 20; unde perversa sunt quae de voce *ωηρωμένος* mihi tribuit Curtius Wachsmuthius in libello de Timone sillographo p. 61.

2) Notum est ob nomina, qualia sunt *Ἀντιγόνη*, *Τριεσίας*, *Αιγιάραος*, *Παρθενόπαιος*, tragicos non semel a trimetri sui severitate descivisse. Quid Critias? Alcibiadem ut nominaret, trimetrum iambicum fecit pro pentametro dactylico: *καὶ τὸν Κλεινίου υἱὸν Ἀθηναίων στεφανώσω | Ἀλκιβιάδην νέοισιν ὑμνήσας τρόποις | οὐ γὰρ πῶς ἦν τοῦνομ' ἐφαρμόζειν ἔλεγείῳ | τὸν δ' ἐν λαμβείῳ κείσεται οὐκ ἀμέτρως*. Idemque ausus Parthenius, qui *ἐπιχήμειον* εἰς Ἀρχελαίδα γράφων ἔλεγικὸν τὸν τελευταῖον μόνον στίχον ἀντὶ ἔλεγειοῦ λαμβικὸν ἐποίησεν, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα ἐρεῖν ἔμελλεν ἀμυσχρόν οὐνομ' ἔσσειτ' Ἀρχελαίδος. Quid Simonides? Aristogitonis non poterat inferre elegis nomen nisi divisit in hexametrum et pentametrum partibus: *ἦ μέγ' Ἀθηναίοισι γόως γένεθ' ἦνιξ' Ἀριστο- | γείτων Ἰππαρχον κτεῖνε καὶ Ἀρμόδιος*. Eumque secutus pictoris Apollodori nomen Nicomachus: *οὗτος δὴ σοὶ ὁ κλεινὸς ἄν' Ἑλλάδα πᾶσαν Ἀπολλό- | δωρος· γινώσκεις τοῦνομα τοῦτο κλέων*. Exemplum attulit Hephaestion in enchiridio c. 1 et 2 et 5, 3. *Arunculeia* nomen in duos Glyconeos dirimitur a Catullo 61, 86, sed excusante atque etiam adiuvante Glyconeorum natura, qui in systemata continuantur. *Pitholeontem* quidam ab Horatio serm. I, 10, 22 dictum volunt, quia *Pitholaus* in hexametrum versum non veniret. Notus est de Equotutico, sive aliud oppidum fuit, versiculus eiusdem serm. I, 5, 87: *mansuri oppidulo, quod versu dicere non est, quo imitatus esse traditur a scholiasta illud Lucilii: servorum est festus dies hic | quem plane hexametרו versu non dicere possis*: nempe Sigillaria, ut auctor est Scaliger. *Argyrippam* Lycophronis trimetro 592 aptissimam ut hexametרו insereret Vergilius Aen. XI, 246 altera labiali privavit, Vergilio auctore Silius Punic. XIII, 30. Ovidius ut cognomine tantum se adpellaret versu cogebatur; idem cum saepe ludat argueturque, vix tamen unquam verbosius quam in eo quod non missis ad Tuticanum amicum litteris excusationem quaerit ab eius nomine numeris non apto, epist. ex Ponto III, 12, 1—17. 14, 1. 2. Apud Martialem VIII, 12 omne epigrammatis acumen in eo est, quod nomen Earinus non effertur numeris dactylicis. Arcestratus apud Athenaeum deipnosoph. VII p. 284 e quod piscis nomen, Manilius astronom. II, 897 sq. quod loci caelestis a versu abhorrens significent, non satis liquet.

3) Litteram *s* in fine vocabulorum a veteribus poetis saepe detractam scribendo exprimere malui, quia sic plerumque traditum est.

omissam caesuram satis excusare videantur nomina propria, si modo omnino ferenda sit ista verborum traiectione, de qua ego re quamvis adsentiente Alfredo Fleckeiseno (*kritische Miscellen* p. 22) adhuc dubito¹⁾, ne id quidem extimescens, quod vix iam licere videtur, ne non satis sim credulus illorum decreto, qui a vocalem in nominativis ac vocativis primae declinationis a veteribus Latinis productam olim fuisse eiusque productionis exempla apud poetas superesse magna nunc auctoritate pronuntiant. Sed inpeditor ea quaestio est et ab illo quem tractamus versu remotior quam qua non melius sit hoc loco abstinere.

Versus autem quem in annalium fragmentis Vahlenus talem exhibuit 143mum:

isque dies postquam Ancus Marcius regna recepit,

in quo quicquid est criminis commune Vahleno est cum Hugone Ilbergio, qui versum a Servio ad Aen. III, 333 corrupte relatum *isque dies post aut Marcus quam regna recepit* illam in formam redegit, is sane versus rectene sit emendatus facile dubites; sed metro aliquam paratam esse a pleno Anci Marci nomine excusationem et illi videntur existimasse et qui sunt paullo minus acerbi iudices, opinor, concedent. Quod tamen non ita dictum putari velim, ut contemnere videar emendationem a Bergkio datam p. 507:

isque dies pos avi quam Marci' regna recepit,

qua non habeo equidem probabiliorum. Nam Müllerus portentum quod dixit non procuravit.

Ac numeri soli si spectentur, non satis adparet cur sit Ilbergianus ille versus peior habendus eo, qui est annalium apud Vahlenum 511mus, quem talem tradidit Probus comm. in Vergil. ecl. 6, 31 p. 18 ed. Keil.:

cui par imber et ignis spiritus et gravis terra.

Consulto hic quidem neglexisse Müllerus ait poetam incisionem et habere versum quandam excusationem aequabilitate sensuum. At quae tandem erat aut commodi ullius aut elegantiae ratio in ista binorum copulatione elementorum? Mihi quidem, — quamquam satis scio quantuli sim apud illum pretii, — laborasse potius videtur Ennius ut quattuor elementa unum in versum cogeret non adhibito vocabulo Graeco quod est *aer*. Diceret modo:

cui par imber et ignis et aer et gravis terra;

satis bonus erat versus. Sed id quidem cavebat, quamque illo gravate uteretur, prolixis quibusdam aperuit circumlocutionibus, ut annal. 149:

ventum quem perhibent Graium genus aera lingua,

et Epicharmi fragm. VII:

*istic est is Iuppiter quem dico, quem Graeci vocant,
aerem, qui ventus est et nubes; imber postea
atque ex imbre frigus, ventus post fit aer denuo.²⁾*

1) Verum est sane, si a tudite inditum sit cognomen Tuditano, quod caput malleolo simile haberet, id quod apud Festum p. 352 Ateius Philologus existimasse traditur, *i* vocalem esse corripiendam; sed id ipsum rectene ille existimarit, nominum in *anus* exeuntium vim atque rationem spectantibus non potest non dubium videri. Qui autem adferuntur Lucilii e saturarum libro XIIIimo versus a Nonio p. 18, 33:

*Publius Pavius mihi Tubitanus quaestor Hibera
in terra fuit, lucifugus, nebulo, id genus sane,*

quod unum exemplum est apud veteres poetas *i* vocalis in eiusmodi nominibus correptae (vid. Luc. Müller. metr. p. 367), vereor ne hunc in modum prior sit emendandus:

Publius Pavius Tuditanus mihi quaestor Hibera.

2) Sustuli suadente sententia distinctionem post *fit* fieri solitam. *Ventus aer* iunctim dictus est ab Ennio, ut Graece *θῆρ λεών*, de quo Augustus Meinekius in *Analectis Alexandrinis* p. 85, *ὄς κίτρος*, alia.

Nam quod duobus verbis continetur fragmentum *aere fulva* (ann. 439) tam pusillum est, ut nihil contra valeat. Dixit ea de voce etiam Bergkiius p. 333. Itaque perspicuum est hic quoque poetam non alicuius concinnitatis studio, sed quod cuidam pareret necessitati a vetere illo peregrinorum vocabulorum fastidio inpositae, istum sibi indulsisse versiculum caesura carentem, quo genere ne Graecos quidem prorsus abstinuisse intellegeret.¹⁾

Neque tamen concesserim Bergkio de versu ann. 247, quem ab editoribus parum feliciter sic refictum:

quocum multa volup ac gaudia clamque palamque,

ipse p. 522 sic legendum iudicat:

quocum multa volutat gaudia clamque palamque;

claudicare quidem eum, sed non esse peiorem illo cui par *imber et ignis, spiritus et gravi terra*. Est versus ex longiore illa hominis cuiusdam, quo amico utebatur Servilius Geminus, descriptione quam servavit Gellius XII, 4, ubi in codd. mss. legitur *voluptate gaudia*. Primum enim nulla erat mali versus procudendi vel a rebus vel a nominibus inposita necessitas; deinde hominum qui describuntur gravitate indignissimum videtur dici eos simul volutare gaudia clamque palamque. Utrique malo medebitur qui scribet:

quocum multa volutat agunda calimque palamque.

Etenim *calim* antiqui dixerunt pro *clam*, ut ait Paulus Diaconus in excerptis Festi.

In maximis et luculentissimis annalium reliquiis sunt illi versus a Cicerone adlati libro I de divinatione 20, 40 sq., quibus Vestalis somno exterrita narrans somnium inducitur, cuius narrationis haec pars est (ann. 40—44):

*nam me visus homo pulcher per amoena salicta
et ripas raptare locosque novos: ita sola
postilla, germana soror, errare videbar
tardaque vestigare et quaerere te neque posse
corde capessere. semita nulla pedem stabilibat.*

Volvuntur quodammodo numeri ac paene rotantur instabiles, sive arte ac studio quaesivit eos poeta sive oblatos invenit divinitus, agitationem animi ac trepidationem egregie referentes, prope ut doleas, quod cultior classicorum qui vocantur ars aut noluit uti tam praeclara motuum rhythmicorum libertate aut passa est eam amitti. Ipsa illa quae est in ultimo versu post dactylum secundum incisio vim habet propriam atque eximiam, confectionem significans virium²⁾ consilii

1) Mitto hexametros lyricos, qualis est Pindari Olymp. 8, 63 *ἔργα περαιτέρων ἄλλων, τίς τρόπος ἄνδρα περάσει*: sed Batrachomyomachiae versus 230 *Ἵδρόχαρις δὲ τ' ἔπεινε Πτερονογέγον βασιλῆα* et 289 *αὐτὰρ ἔπειτα χειρῶν, δειμαλίων Διὸς ὄπλον* ante Ennium extitisse nemodum, quod sciam, negavit. Eius modi vero hexametri, qualis est ille Horatianus epist. I, 14, 43 *optat ephippia bos piger, optat arare caballus*, aut Ennianus ann. 273 *spernitur orator bonus, horridus miles amatur*, aut Vergilianus Aen. II, 145 *his lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro*, in quibus pes tertius sequente diaeresi dactylus est, nec rari sunt admodum nec interpunctionibus aut caesurarum podicarum captationibus eludendi.

2) Cfr. locus Vergili georg. III, 97 sqq.:

*frigidus in Venerem senior frustra que laborem
ingratum trahit; et si quando ad proelia ventum est,
ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
incassum furit. ergo animos aevumque notabis.*

Ennius ann. 195:

fraxinus frangitur atque abies consternitur alta.

Multi etiam apud Horatium inveniuntur versus ita divisi, sed aliter epicorum recitari carmina verum est, aliter satiricorum.

inopiam. Reliquus versus quasi exorditur denuo omnesque habet caesuras quibus boni hexametri tetrapodia prima ornatur. Sic quod praeter artem factum videtur ipsum artis effectum habet, ut facile adsentiamur Müllero apte congruere versum orationi valde concitatae, quo ille etiam multiplicatos dactylos pertinere recte iudicat.

De versu autem annal. 235, qui superest apud Festum v. *tonsam* p. 356

poste recumbite vestraque pectora pellite tonsis

idem iudicanti Müllero si quis astipulandum putet, non equidem valde adverser. Quamquam meo quidem sensu non tam concitatae orationis voces audire videor quam ludentem, ut solet interdum, agnoscere poetam et portisculi remigum exercitationes ¹⁾ moderantis numeros referentem, qui sunt dactylici, ut illud Charonis in Aristophanis *Ranis* ὄδπ ὄπ, et omnem caesurae moram, quantulumcumque est, videntur respuere, ut pro hexametro hic hexapodiam vel, si quis malit, tres dipodias poetam fecisse et hic quoque artis defectum pro arte esse arbitrer.²⁾

Revertimur nunc ad eum versum, a quo orsa est haec disputatio. Qui cum sit ex Ennii Scipione sic relatus a Macrobio:

sparsis hastis longis campus splendet et horret,

Lucianus Müllerus eum contendit quasi consulto neglecta incisione apte congruere orationi tardatae et claudicanti, unde etiam multiplicatos reperiri in eo spondeos. At primum quaeritur, quo ille iure sumpserit versum esse hexametrum. Nam ceteros quidem, de quibus diximus, constat fuisse in annalium libris, ut sive boni sint sive pessimi non debeant non pro hexametris haberi, hic in Scipione fuit, quod carmen, quocumque ex genere fuit, versus trochaicos septenarios habuit certissime, hexametros habere si forte potuit, id ita ignoratur, ut minime necesse sit quantumlibet claudicanti per exceptiunculam aliquam decernere vindicias secundum heroum. Deinde, ut habuerit Scipio hexametros, cur tardaretur oratio? Quanto concitatus in pari argumento Euripides Phoeniss. 108 interiecto dochmiis dimetro anapaestico:

ὦ πόνια παῖ Αἰατοῦς Ἐκάτα, κατάχαλκον ἅπαν πεδίον ἀστράπτει.

Sed iuverit poetam splendentis sparsis hastis horrentisque campi vastitatem pedato isto, ut cum

1) De exercitationibus illis exposuit Polybius I, 21, 2. Fieri eas indicat Ennii versus ann. 236 ap. Fest. ibid.:

pone petunt, exim referunt ad pectora tonsas,

ad quem Merulae lectionem quae est *prona* non commemoravit Vahlenus.

2) Non placet igitur quod Bergkiius p. 623, cum in huius poetae Hedyphageticon fragmento quod superest apud Apuleium apolog. 39 versum secundum inserta *que* particula sic scribendum censisset:

mures sunt Aeni asperaue ostrea plurima Abydi,

eum versum negavit peiorem esse illo *poste recumbite vestraque pectora pellite tonsis*. Non est eadem utriusque ratio. Ac nollem Gustavus Kruegerus in suam apologiae editionem illud *asperaue* intulisset. Vix enim quisquam, censeo, monitus dubitabit quin Ennius scripserit numeris bene se habentibus:

mures sunt Aeni, aspra ostrea plurima Abydi.

Nam nec hiatum nec syncopam exemplis tueri opus est; utriusque exempla etiam Vergilius praestat, ut ne *Aenid* quidem opus sit scribere, quod cum Salmasio voluit iterata emendatione Vahlenus in Mus. Rhen. nov. XVI p. 581; et v. 6 ferendum *Surrenti helopen fac emas*. Ipsum autem, ut hoc addam, carmen Arcestrati, quod Latinum fecit Ennius, cum aliis nominibus tum etiam *Ἡδύπηγεον* fuisse nominatum satis quidem constat ex Athen. deipnos. I p. 4c, sed argumento certe magis consentaneum est nomen a verbo *ἡδύπηγεῖν* non valde antiquo illo quidem sed satis probato ductum, quod unice commendare videntur librorum Apuleianarum corruptelae.

Varrone loquar ¹⁾, spondeorum tardore velut depingere; quid tandem intererat tot diaeresibus etiam dissolvi versum ac velut succiso poplite aut torpefacto ac debilitato consistere quovis gradu ac paene conlabi? Immo nulla cum sit elegantiae, nulla necessitatis ratio, qua aut commendetur talis versus aut excusetur, non esse hexameter dicendus est, qui ut pro hexametro habeatur nihil est quod cogat, ne habeatur multa quae dissuadeant.

Itaque cum ii loci qui praeter hunc disertis veterum auctorum testimoniis e Scipione Ennii referuntur, alter a Macrobio saturn. VI, 2, 26 (satur. 10—13 Vahl.):

*! . mundus caeli vastus constitit silentio,
 et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit,
 Sol equis iter repressit ungulis volantibus,
 consistere amnes perennes, arbores vento vacant²⁾,*

alter a Gellio noct. Att. IIII, 7, 5 (satur. 14 V.):

quá[que] propter Hannibalis copias considerat,

haud dubie versibus trochaicis septenariis sint concepti, illum quoque proclive erat ad idem genus referre, praesertim si epicum carmen quadrato versu compositum inscripsisse eo nomine Ennius videretur. Atque iam Gerardus Ioannes Vossius libro I de historicis Latinis cap. 2 p. 10 (ed. Lugd. Bat. a. 1651) talem exhibuit:

sparsis hastis longis campus splendet ac horret ~ ~

vel, quod praestat, *atque*³⁾. Ioannes Henricus Neukirchius in libro de fabula togata p. 64 delere et particulam malebat, utpote profectam ex verbo antecedente *splendet* vel a librario versus explente vel asyndeton refugiente, talem fingens versum:

sparsis hastis longis campus splendet horret ~ ~ ;

Franciscus Ritterus in actis philologorum quae inscribebantur Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft ann. 1840 col. 391 profitebatur, si talem versum:

sparsis hastis longis campus splendet horretque et gemit

aut eius similem ipse Ennius dedisset, putare se a Macrobio, hoc tantum agente ut *horret* Vergilianum ab Ennio repeteret, exitum versus sic potuisse contrahi ut nunc legitur. De quo cum etiam aliam ob causam dubitari possit, tum omnes eos conatus Vahlenus in quaestionibus Ennianis, editionis prooemio, p. LXXXV reppulit auctoritate Lucilii. Ad eadem enim Vergilii verba, quibus

1) Varro Bimarco ap. Non. p. 229, 23 (fr. 23 R. 15 O.):

*nec me pedatus versuum tardor refrenet arte,
 cum περίθρονον certum[st... !... !.]*

i. e. cum iram effundere constitui. In hanc fere sententiam suppleo quae periisse puto. Alii aliter profligare conati sunt monstra librorum *neprenet tarte cumpritymon*, in illo *refrenet arte* fere consentientes. An legendum *περὶ τινῶν* propter cod. W. *prytinon*? Septenarii mihi visi sunt certiores quam choliambi.

2) Cod. Med. *vocant* non sensu diversum, sed e veteri scriptura servatum, ac certe commendabilius quam *vagant*, quod legitur in versu tragoediae cui nomen erat Hectoris lytra (155 Rbb. 214 Vahl.) ap. Nonium p. 467, 32: *constitit, credo, Scamander, arbores vento vagant*. Nonium littera mendose aut parum diligenter scripta decepit. Recte Bergkiius p. 627. De scriptura illa veteri post alios dixerunt Vahlenus Mus. Rhen. nov. XVI p. 517. Buechelerus Ann. nov. philol. et paedag. LXXXVII p. 781 (cfr. Symbol. phil. Bonn. p. 85). Mommsenus corp. inscript. Latin. I p. 71. Schuehardtus Vokalism. d. Vulgärlateins I p. 177.

3) Coniunctionem copulativam *ac* brevi syllaba constare scribenti Probo, vel quisquis est auctor libri de ultimis syllabis, 10, 1 p. 1425 P. 251 K., adsentitur Carolus Lachmannus in Lucret. I, 83: productionem tuetur Lucianus Müllerus metr. p. 344.

Ennii illum versum Macrobius contulit, in commentariis Servianis haec leguntur adnotata: *horret autem terribilis est; est autem versus Ennianus vituperatus a Lucilio dicente per irrisionem eum dicere debuisse horret et alget. unde Horatius de Lucilio (sat. I, 10, 54) non ridet versus Enni gravitate minoris?*¹⁾ Magnam autem constat cum Servianis commentariis intercedere Macrobii Saturnalibus necessitudinem atque cognationem, qui ipsum etiam Servium in iis conloquentem fecit; quae res cum haud dubie eo pertineat, ut commentariis illis, integris sane, non his deformatis ac mutilatis quae nunc leguntur, Macrobius in conscribendis Saturnaliorum libris usus esse eaque passim exscripsisse videatur, (cfr. Ribbeck. prolegomm. Vergil. p. 104. 124. 146. append. Vergil. p. XII sq.), tum illud quoque adparet, suppleri inter se Servii et Macrobii locos, i. e. quae leguntur apud Macrobius lecta fuisse olim etiam apud Servium et in iis quae nunc sunt commentariis periisse, eaque tantum mansisse quibus ille ut ad suam rem supervacaneis abstinuit. Ac nulla sane ratio erat Servio commemorandae Lucilianae irrisionis, si Ennii verborum, quae irrisa a Lucilio tamen Vergilius imitaretur, nulla apud eum mentio fuisset. Iam si nequit dubitari quin Lucilii verba *horret et alget* respondeant Ennianis *splendet et horret*, ipsa parodiae ratio postulat ut et particulae parcatur, qua una re omnes illi quos attulimus mutationum conatus ad inritum rediguntur. Eam ob causam Otto Ribbeckius cum in Musei Rhenani novi t. VIII de Vahleni Ennianae poesis reliquiarum editione dissereret, pag. 285 servata et particula aut creticum deesse exeunti versui indicavit aut ineunti dipodiam trochaicam, ut aut talis forma fuisse videatur:

spársis hastis lóngis campus spléndet et horret — ~ —,

aut talis:

*!... spársis hastis lóngis campus spléndet et
hórret .. !... !... !... !...;*

etiam septenariorum horum satis claudicare numeros nec opus esse hexametris ut iusta videatur esse Lucilii reprehensio, qui sonorum argutiis (Tonmalerei) Ennianis parum delectaretur. Quae dicta si eodem redeunt, — fateor enim me non satis intellegere, — si eodem, inquam, redeunt, quo hexametrorum quorundam Ennianorum vitia excusantur, ut rei de qua diceret vim speciemque sonis ac numeris poeta efferre voluisse perhibeatur, istud quidem quod a caesurarum defectu repetitur crimen non cadit in trochaeos, qui facilius ferunt diaeresium quam caesurarum multitudinem;²⁾ sed quicquid est illud, quod ei in numeris illis ab ipso positis displicebat, non certe Lucilii caussa, qui ipse in versibus erat horridior,³⁾ obtrudere aliquid cogimur Ennio parum

1) Non genitivus hic est, sed veteris scripturae exemplum.

2) Dixit sane doctus quidam homo in Mus. Rhen. nov. t. XXII p. 34 diaereses pro caesuris adhibitas versusque in partes suas diffractos notum esse induci ad significandum terrorem quemdam animi atque horrorem, eiusque rei exemplum attulit hoc ipsum *sp. h. l. c. sp. e. h.*, non indicans tamen quadratunne versum putaret an heroum. Si quadratum, cohorruiisse credo mulierculam cum audiret istum senis Plantini in Mercatore versum 397: *Uignum caedat, pñsum faciat, aedis verrat, eduplet*; quem bis ad Lucilium rettulit Nonius p. 271, 29 et 420, 9. Plura eiusmodi inveniet apud Lucilium et alios, qui quaeret.

3) Quamquam quod durum componere versus Lucilium dicit Horatius versusque ei tribuit male factos et inconposito pede currentes (serm. I, 4, 8. 10, 2. 9), eo ille iudicio hexametrorum potissimum scabritiem tangere videtur, de trochaeis et iambis non cogitare. Hexametros etiam caesura carentes fecisse Lucilium contendit Müllerus metr. p. 195, exempla adferens haec duo, alterum e libro VIII petium apud Nonium p. 84, 11 et sic emendatum a Lachmanno:

hiberna intuba momento omnicolore colustra,

alterum e libro XXVIII ap. Non. 31, 19

nec ventorum flamina flando suda secudent.

numerosum aut condonare. Atque non dubito equidem quin non versum et numeros, quod fere omnes adhuc videntur existimasse, sed verba ac sententiam tetigerit Lucilius. Nam et algere i. e. frigere oratio potest, numerus non item, et aliquanto magis Lucilianum est aliquod inepte dictum perstringere quam versum parum feliciter structum. Poterat autem ac paene debebat emunctae naris homini magnifice quidem et argute sed contra rationem ideoque inepte ac frigide dici videri eadem res eodem tempore eademque de caussa et splendere et horrere, quae sunt notiones inter se contrariae; velut Cicero ait paradox. prooem. 3: *nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione et tamquam excolatur*. Itaque Enniano illi *splendet et horret* hoc suum obiecit *horret et alget*, salse et iocosa cum ambiguitate; nam frigus horrorem facit. Ipsi vero etiam versus, quales dedit Ennio Ribbeckius, habent quo dissuadeantur. Omitto dactylum *splendet et*, omitto altero in exemplo *et* in exitu versus conlocatum; neutrum ut in plane vetitis duco, ita neutrum praeter necessitatem admiserim: etiam minus illud placet quod aut truncatum fine versuum nanciscimur aut enuntiationem post ipsam copulativam particulam in duo versuum fragmenta divulsam, cum et sententia et Lucilii imitatio declarare videantur, verba illa *splendet et horret* pausam fecisse et aliquo in exitu fuisse conlocata. Denique ceteris illis qui e Scipione Ennii supersunt septenariis quanto hi sint elegantia ac dignitate inferiores, quivis facile persentiscet. Sequitur ut ne versuum quadratorum quidem numeris verba illa putemus esse dimetienda, quod quo pacto ad universi carminis genus indagandum pertineat infra considerabitur.

Non praetereundus mihi est hoc loco Fridericus Henricus Bothius, poetarum scaenicorum Latinorum editor, qui cum Scipionem, ut inde ab Hieronymo Columna fieri solebat, inter tragoedias Ennii posuisset, versum illum de quo quaerimus pronuntiavit esse asynartetum, e duobus ithyphallicis compositum, cuius generis usum ait apud tragicos non esse infrequentem. Et recte hoc quidem ille, quod unum quoddam ac totum corpus metricum, ut ita dicam, verba illa putavit esse, heroisque et quadratis abstinuit; sed asynartetorum quod ille agitabat studium iam pridem obsolevit, ut ne opus quidem sit refellere, cum praesertim ad introspicendum altius in Ennii artem nihil inde videamur esse profecturi.

Spretis Neukirchii ac Ritteri conatibus Vahlenus hexametri monstro Ennii poesim dedecorari nolens p. LXXXV ea verba ita ut tradantur dixit Saturnium efficere:

sparsis hâstis longum-câmpus splendet et horret.

Ac licet Saturnios qui quidem certi sint in Ennii reliquiis non detexerit, tamen quid impedire quo minus eum in saturis maxime hoc quoque metro aliquotiens usum esse credamus? Ac de satura quidem infra viderimus, et quod sequitur in eius oratione *sed hoc utut est* subdubitantem ostendit hominem; etiam versum ipsum satis probum esse concedimus: sed nollemus tamen id ei in mentem venisset, non quod aperta iniuria sic Ennium Lucilius adfecisset, ut putabat Ribbeckius, — nam

In priore acriter oppugnat p. 196 Lachmanni de caesura inter conliquescentes vocales doctrinam, non adsecutus, opinor, quod ille voluit. Aliud certe est tertio pede finiri vocabulum, aliud quadam sui parte quamvis exigua et evanescente in quartum porrigi, ut nec sit plane caesura nec plane desit, non perfecta sane, sed tamen incohata. In altero exemplo fallax mihi videtur esse species hexametri et cum librum XXVIII constet senariis fuisse compositum una traiectione facillima idem metrum sic esse restituendum:

*.!.. .nec ventorum flâmina
flandò secudent sîda .!.. .*

Certum est autem librarios non raro bonos aliis ex generibus versus, quorum numeros ignorarent, in malos hexametros transformasse.

Lucilii inrisionem ad verba non ad versum pertinuisse diximus, — sed quod contumeliose quidem locutum esse, at vere tamen iudicasse Lucianum Müllerum arbitramur, non videri Ennium hoc versuum genere, quod superbe eum despexisse scimus, eo in carmine usum esse, quod, fuerit licet satura, ut Lerschio praeunte Vahlenus putavit, cum nullo tamen in loco, qui ad illud referri potest, gravitate annalibus cedat, non magis quam hi genus tam sordidum admitteret. Nec sane Scipionis personam, hominis Graeca eruditione perpolitum, decebant

versus, quos olim Fauni vatesque canebant,
cum neque Musarum scopulos quisquam superarat
nec dicti studiosus erat;

quamquam sic iam luserunt fata, ut Scipionum ex titulis hodie Saturniorum leges certissime agnoscantur.

Quod autem pro *longis* Vahlenus eo loco tacite scripsit *longum*, ne ipse quidem in fragmentorum ordinem recepit. Verum sane est non tam interesse in huiusmodi descriptione, longae ut esse dicantur hastae, quam longe splendere et horrere campus. Nec quemquam in arte critica mediocriter versatum facile fugit, quam saepe factum sit in libris manuscriptis, ut verborum sese excipientium terminationes perperam inter se exaequantur.¹⁾ Videtur etiam eo differre hic locus, quod cum Aeneidos atque Iliados in locis, quorum p. 3 sq. mentio facta est, procedant ad pugnam milites hastas etiamtum manibus tenentes, hic factum iam pugnae initium iactasque hastas ipsum illud *sparsis* indicat, quo verbo uti in ea re solet Ennius, ut annal. 287 (Macrob. VI, 1, 52): *hastati spargunt hastas, fit ferreus imber*, et annal. 154 (Macrob. VI, 1, 16): *postquam defessi sunt stantes* (al. stare et) *spargere sese hastis, ansatis concurrunt undique telis*. At quoniam non longum in tempus, quae una videtur esse vocis *longum* adverbialiter dictae potestas, sed longum in spatium sparguntur hastae, praestare dixerim *longe*, idque, si quid omnino mutandum sit, etiam malim reztituere, quam quod in Mus. Rhen. nov. t. XXII p. 34 in quadam Hermanni Buchholtzii adnotatione nescio quo auctore scriptum invenio *longus*, quod scripturae similitudine magis quam sono sensuque commendatur. Interim Homericum illud *ἐγγείησι μακρῆς* tantum apud me valet ut id potissimum secutum esse Ennium ferendumque quod est in libris traditum ac mutatione abstinendum putem. Sed ad metrum revertamur.

Potest versus esse tetrameter ionicus a minore, ter substituto in ionicum pedis locum molosso:

sparsis hastis longis campus splendet et horret.

Diaeresis in medio versu solennis est; molossorum coacervationi similis est ea quae in eiusdem poetae fragmento Sotadico, quod est apud Gellium XVIII, 2 (satur. 32 — 35 Vahl.), agnosci solet.²⁾

1) Velut in hoc ipso Macrobiani capite § 48: *Cicero in quinto de legibus: Visne igitur, quoniam sol paululum a meridie iam decessus videtur nequedum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendatur ad Lirim eaque quae restant in illis alnorum umbraculis persequamur. Quis dubitet quin pro descendatur Cicero scripserit descendamus?* et quidni etiam Macrobius?

2) Molossorum usum a versibus Sotadiis cur prohibeat Franciscus Buechelerus (Rhein. Mus. N. F. XX p. 24), si modo recte cepi verba viri doctissimi, causam idoneam non video. Posse eum utriusque ionicum vices sustinere et ratio docet et poetarum Graecorum usus confirmat. Neque in eo quicquam refert, quod quae attulit exempla Godofredus Hermannus elem. doct. metr. p. 445 sqq. ex Ioannis Stobaei anthologio desumpta, ea ab ipso Sotade Augustus Meinekius analect. Alexandr. p. 246 rectissime abiudicavit. Versus Homericus II. N, 392 *ὡς ὁ πρόσθ' ἔπλων καὶ δίφρον κίτο τανυσθεῖς* quomodo a Dionysio Halicarnasseo de compos. verb. 4 p. 31, quem secutus est Hermogenes de ideis I p. 230 W. 295 Sp., idem dici poterat herous esse et Sotadius, nisi huic tribuisset hos pedes: epitritum secundum, molossum, ionicum a maiore, spondeum? Sed, ut mittam Graecos ac praeteream etiam illum apud Marium Plotium 9, 3 p. 2659 P. 293 G. *Maecenam Romani fecerunt summi*, Diomedes art. grammat. II p. 464 P. 468 K. quomodo dicere poterat non deesse quosdam qui

Sed obstat numeri Ionici mollities neque ad horum verborum sententiam neque ad universi operis gravitatem conveniens. Potest vero etiam esse octonarius trochaicus sublata dipodia prima:

!... sp̄arsis hastis lōngis campus splēndet et horret;

nam ceterae quae esse possunt eius divisiones plures id in se molesti habent, quod iam supra in aliis monuimus, ut sententia una in duorum versuum partes discerpatur; possunt denique esse anapaesti dimetrum subsequente monometro:

*sparsis hastis longis campus
splendēt et horret.*

Utrique numeri idonei sunt quibus rei vastae atque terribilis, qualis est campi proeliantium armis obsiti, adspectu conmotus significetur animus atque percussus; utrique diaeresium sunt patientissimi. Ego anapaestos praefero. In octonariis enim primum non ab ipso initio sed a secunda dipodia exorditur sententia; deinde *hastis longis*, quae verba inter se cohaerent, in priorem et posteriorem versus partem ea diaeresi quae est primaria vehementius quam in anapaestis distrahuntur, ut quamdam inconcinnitatem sentire videar; denique ingratis est in paenultima sede dactylus. Contra in anapaestis et spondei multiplicati et pedum sublaciones perpetuo cum verborum accentibus pugnantes pertinaciam atrocitatemque proelii velut quibusdam coloribus orationis egregie depingunt. Atque cum in systematis anapaesticis monometri soleant dimetris esse conexi ac fere continuati, distinguuntur tamen aliquatenus, et oxymoron illud *splendet et horret* quoddam per se efficiens corpusculum metricum locum praebat peropportunum cui insultaret Luciliana inrisio *horret et alget*.

Anapaestos quidem non magis quam octonarios fecit Lucilius, cuius poesis hexametris, quadratis, senariis continebatur; sed suis eum numeris accommodare Ennianos necesse erat. Et cum illa *splendet et horret* pariter atque *horret et alget* optime convenirent numeris dactylicis, ad libros hexametro versu scriptos ea referre consentaneum est, idque confirmatur eo quod, quibus in libris maxime derisisse veteres poetas Lucilius traditur a Porphyrione comm. in Horat. sat. I, 10, 53, tertius et nonus et decimus in iis sunt, quos illo versu conscriptos fuisse inter omnes constat. Poetas autem in aliorum versibus excitandis, sive imitarentur serio sive per ludibrium detorquerent, id sibi sumpsisse licentiae, ut illorum numeros converterent ad suos, non modo per se non est mirum, sed etiam omnium gentium litteris comprobatur. Sic Aristophanes Lysistr. 538 Homeri, Av. 609 Hesiodi hexametrum, Nub. 967 carminum lyricorum exordia anapaestis inseruit: sed in

Ciceronem reprehenderent, quod in principio divinationis (in Caecil. I, 1) metrum fecisset Sotadium: *Si quis vestrum, indices, aut eorum qui adsunt*, si statim a primo pede molossum exclusisset? Quomodo Quintilianus VIII, 4, 77 ex verissima Caroli Lachmanni interpretatione (ind. lect. Berolin. 1849—50 p. 3) similiter de Sallustii existimare Iugurthae exordio: *Falso queritur de natura sua?* Qui eloquentiae magister, — iuvat enim hoc quoque per occasionem commemorare, — cum etiam aptius pleniusque eiusdem rei exemplum adferre posset initium Catilinae: *'Omnis hominēs qui sese student praestāre*, cur non fecerit quaerentibus vix aliud respondeas, quam magis tum frequentatam videri Iugurthae lectionem quam Catilinae; qui liber cum moribus rationibusque illius saeculi paulo minus quam alter concineret. Denique, ut illuc redeam, Ennii ex Sota sive Asoto versus qui est apud Festum v. tonsam p. 356 M.: *dilius in mari vult magnō tenere tōsam*, estne is versus Sotadius an non est? Itaque nec Varronis veritus sum Sotadiis molossum tribuere in saturae quae inscribitur Desultorius fr. 2. De quo ipso si forte dubitare licet, ea tamen est Varronis Sotadiorum paucitas, ut, etsi alterum exemplum non inveniatur, rationalem hunc ionici vicarium excludere ab eius usu non liceat. Ex irrationalibus epitritus secundus apud Varronem nullam dubitationem habet, qui quomodo ex anaclasi ortus sit, facile perspicitur: — — — — —, — — — — —. Tertione etiam usus sit, qui insurgente accentu nascitur ut secundus labente, nondum satis liquet, quamquam non est per se incredibile; quartum certe nec ratio nec usus tuetur. Sed hac de re aliisque eodem pertinentibus et de Attii didascalicon metro fusius exponere alio, spero, tempore vacabit.

Latinis ut consistamus, illud quod in proverbium abiit (cfr. Ciccr. pro Cael. 25, 61) *hinc illae lacrimae* pars est apud Terentium in Andria I, 1, 99 versus iambici senarii, post apud Horatium epist. I, 19, 41 hexametri dactylici; item apud Terentium Eunuch. I, 1, 4 *exclisit, revocat, redeam? non, si me obsecret*, senarius est, apud Horatium serm. II, 3, 264 *exclisit, revocat, redeam? non, si obsecret* pars hexametri; in Plauti Pseudulo 741 *murrinam, passum, defrutum* priorem septenarii trochaici partem explet, in Varronis Anthropopoli fr. 6 partim alterius clausula est, partim alterius initium¹⁾; apud Plautum Menaechmis 368 verba haec *ubi lubet, ire licet accubitum* in fine cantici versus anapaestici Pherecratei vim habent, apud Varronem in Taphe Menippu fr. 7 partem faciunt septenarii trochaici²⁾; item apud Varronem in Andabatis fr. 1 *ὁ πολὺς ἄχρατος* in posteriore septenarii trochaici parte est, cum apud Menandrum monostich. 420 trimetri iambici initium sit. Ennii ex Epicharmo, si verum vidit Vahlenus, est apud Varronem de ling. Lat. V, 60 hic versus trochaicus: *frigori miscet calorem atque umori aritudinem*, quem idem Varro in Prometheo fr. 9 O. 6 R. hos in iambos mutavit: *frigus calore atque umore aritudinem | miscet.*³⁾ Pacuvii et Naevii verba, alterius e senario, alterius e Saturnio in hexametri heroici numeros a Vergilio translata attulit Macrobius saturn. VI, 1, 36. 38. Horatius carm. II, 16, 27 illo *nihil est ab omni parte beatum* clausit stropham Sapphicam, Ausonius in commemoratione professorum Burdigalensium 6, 54 carmen anapaesticum.⁵⁾ Sed in re non dubia nihil attinet cumulare exempla.

Fuse lateque uno de versiculo disputavimus, quod quorsum pertineat nunc apparebit. De hoc enim versu ut quisque sibi persuaserit, ita fere de universo Ennii Scipione, quale fuerit carmen, statuet. Ac fuerunt qui propter reliquos duos locos, quos a Macrobio et Gellio servatos supra p. 9 exscripsimus, fuisse illud arbitrarentur poema epicum de laudibus et rebus gestis Scipionis versibus septenariis trochaicis conscriptum. Quod cum iam olim existimassent Petrus Scriverius in Collectaneis veterum tragicorum p. 37 et Gerardus Ioannes Vossius de historicis Latinis I p. 10, quibuscum facere videtur Ioannes Albertus Fabricius in Bibliotheca Latina III p. 229 ed. Ernest.,

1) Vid. Eumenid. I p. 17. In priore versu dipodiam *ut Plautus ait* puto ferri posse, sed numerosius legetur *ut ait Plautus*.

2) Vid. Vindic. Varron. alt. p. 89 in Philolog. t. XVII. In Plauti ipsius loco *ire licet* tribus syllabis efferendum puto quasi sit *ilicet*.

3) Vid. ibid. p. 88. Sunt haec tria exempla ex iis quorum de metris ne verbo quidem mentio facta est ab Alexandro Riesio in sua Varronianorum editione.

4) Horum numeri ne Popmam quidem fugerunt; cfr. edit. Franeker. 1599 p. 91. Metri mutationem diserte agnovit Riesius p. 76. Locum Varronis Periplus lib. II *περὶ φιλοσοφίας* fr. 2 olim in anapaestos redegi, Philolog. VIII p. 238, necdum pudet quamvis suaviter deridentibus Buechelerio et Riesio. Quo in loco si haec verba: *panis, pemma, lucuns, cibus qui purissimus multo est*, Lucilii sunt, quod peringeniose ac satis probabiliter coniecit Buechelerus in Mus. Rhen. nov. XIII p. 426, exemplum est versus dactylici in anapaestos translati, contra atque ea, de quibus adhuc tam multis disputavimus, anapaestorum in dactylos.

5) Apud Ausonium si *ab* non est insitivum, *omni* priore syllaba correpta accedit exemplis *m* litterae etiam mediis in vocibus obscuratae, quae posui Varr. Eumen. III p. 6, documentoque est veterem loquellam, in Plauto observatam a Friderico Ritschelio prolegg. Trinum. p. CXXXII sq., in sermone familiari mansisse per saecula atque ipsis nonnumquam etiam dactylicis poetis obrepsisse. Atque cum idem etiam *n* littera interdum passa sit, ut *in* non faciat positionem, *inde, unde* pyrrhichiorum loco sint, — de aliis vid. Ritschl. p. CXXXVIII sqq., — nonne id iam ita comparatum videri potest, ut praesidio sit versui qui est in Vergilii Catalectis 8, 9 ita scriptus in optimo codice *bidente dicit attodisse forcipe*, in aliis *attodisse*, nec opus sit coniectura *attotonse*, quamvis ingeniosa et aliter necessaria? (De *forcipe* cfr. Lobeck. paralipp. gramm. Gr. p. 124 n. 5 et quae scripsi lucubrat. pontific. primit. p. 37). Ceterum verba Horatiana ab imitatoribus in alios numeros deflexa plura invenies apud Dillenburgerum in Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen N. F. II p. 325 sqq.

facit certe Georgius Christophorus Hambergerus zuverläss. Nachr. I p. 367, tum praeeunte in scholis quas de literarum Romanarum historia habuit Friderico Augusto Wolfio viri docti hoc saeculo plurimi atque clarissimi eam sententiam amplexi sunt, e quibus quos nominem habeo Adulfum Aenotheum Langium, Carolum Ludovicum Blumium, Ioannem Henricum Neukirchium, Guilelmum Henricum Grauertum, Franciscum Ritterum, Christianum Felicem Baehrium, Godofredum Bernhardyum, Ottonem Ribbeckium, et qui postea destiterunt sententia Carolum Petrum et Theodorum Mommsenium.¹⁾ At stare ea sententia non potest, nisi aut versus ille de quo disputavimus ad septenariorum trochaicorum numeros referatur, quod quam non sit probabile videtur demonstrasse, aut Macrobio e Scipione eum adferenti non habeatur fides.

Atque ita fere sensisse apud Vahlenum p. LXXXV lego Theodorum Hugium, qui cum de carmine epico assentiretur Rittero nec versus illum non posset non pro hexametro habere, in annalibus ei sedem adsignaret Macrobiūque opinaretur, cum Scipionem diceret, non eo nomine insignitum carmen sed partem annalium dicere eam quae maxime in Scipionis rebus versaretur. Merito id sprevit Vahlenus nec, quod quidem sciam, quisquam probavit, nisi forte Lucianus Müllerus hexametrum defendendo idem se sentire significavit, quod, quia ipse sententiam suam non aperuit, praestat in ambiguo relinquere. Sed vel unum eum locum Macrobiū, a quo hanc commentationem exorsi sumus, inspexisse satis est, ut falsam esse quam Hugius excogitavit rationem intellegas. Etenim Macrobius, quamvis in antiquis auctoribus citandis non suo, ut dicitur, Marte agat, sed superiores quosdam grammaticos sequatur, id tamen in tota hac operis sui parte tenuit constanter, ut numeris librorum, non rerum aut hominum nominibus Ennii annalium locos designaret, potuitque tenere eo constantius, quod nemo fere aliter, nisi qui solum poetae nomen ponerent. Accedit quod alio loco in hoc eodem Saturnaliorum libro hac eadem formula usus *Ennius in Scipione* eos versus attulit, qui cum trochaici sint ne umbram quidem dubitationis habent quin ab annalibus sint alienissimi. Et ne illud quidem excusari potest probabiliter, intercidissee videri verba e Scipione ducta una cum numero libri e quo esset ille hexameter *sparsis h. l. c. spl. e. h.*,²⁾ quoniam hac ipsa in parte quae est de Vergil. Aen. XI, 602 annalibus iam ante defunctus

1) F. A. Wolf Vorlesungen üb. d. röm. Literat. hrsggb. v. Gürtler p. 127* (repperi etiam in chartis Theodori Knievelii quae sunt in bibliotheca publica Gedanensi). Lange vindic. tragoed. Rom. p. 57*. Blum Einleit. in Roms alte Gesch. p. 48*. Neukirch de fabula togata p. 62 sqq. Grauert üb. d. Metrik d. röm. Epiker p. 254 (Koene üb. d. Sprache d. röm. Epiker). Ritter üb. d. Scipio des Q. Ennius (Ztschr. f. d. Alterth.-Wissensch. 1840) c. 389 sqq. Baehr Ennius in Ersch u. Gruber allgem. Encyclopädie d. W. u. K. I, 34 p. 358 et Pauly Real-Encyclopädie d. class. Alterth.-Wissensch. III p. 144, minus definite Gesch. d. röm. Liter. I p. 210 ed. III. Bernhardy Grundriss d. röm. Liter. p. 407. 410 sq. ed. III. Ribbeck Bemerkungen zu Ennius (Rhein. Mus. N. F. X) p. 287. Peter röm. Geschichte I p. 598 ed. I. Mommsen röm. Geschichte I p. 632 ed. I. Locos asterisco notatos ipse non vidi, nec studui plures anquirere.

2) Apud Nonium eiusmodi lacunarum plura sunt exempla cum ab aliis meque ipso olim adlata tum unum nuper luculentissimum ab Hugone Ilbergio in Symbola philologor. Bonnens. p. 437 sq., quo ille loco apud Nonium p. 312, 24 Ciceronis verba Vergilio adhaesisse, Ennii autem, quod quidam putarant, mentionem esse nullam demonstravit. Sed ne Macrobius quidem, quamquam Nonio integrior, caret lacunis. Velut in hoc huius libri VI capite quarto § 9 ad Vergilii versus III, 154: *transmittunt cursu campos atque agmina campi | pulverulenta fuga glomerant haec adscripta leguntur; quod ait speciose transmittunt pro transeunt, sic et Lucretius in secundo (329 Lachm.): et circumvolitant equites mediosque repente | transmittunt valido quatientes impete campos. Sed et Paestanus Vibonensis sic ait pedibus equos transmisimus quod est transivimus. Debuit Macrobius scribere: Sed et Cicero ad Atticum libro sexto decimo: duo sinus fuerunt quos transmitti oporteret, Paestanus et Vibonensis, utrumque pedibus aequis transmisimus. Verba sunt Ciceronis ad Atticum XVI, 6, 1; deerravit librarius a sed et ad exitum verbi oporteret. Vulgaris loci depravati restitutio, cuius auctor est Isacius Pontanus, abhorret a consuetudine Macrobiū. Verba sic ait puto nata e Cic. Att. a margine in paginam migrasse et utrumque expulisse.*

est, quam Erechtheum et Scipionem commemoraret. Sin recte fides adiungitur Macrobbi loco, primum ea de quibus quaerimus verba hexametrum esse non est necesse; si non est necesse, pessimus haud dubie hexameter prae quovis alio quod verba capiunt metro iure spernetur. Deinde si tetrametri seu septenarii trochaici mensuram capiunt quidem verba, sed aegre capiunt, et alii numeris suavius adcommodantur, Lucilii autem inrisio non ad numeros ac versum sed ad verba ac sententiam pertinet, sequitur ut non fuerit carmen epicum Scipio, quippe quod in eodem metro debuerit permanere.

Variantibus autem numeris unum relinquitur, id quod etiam nomen prodere videtur, genus scaenicum, a quo genere non seiungimus veterem illam saturae speciem, qua lectioni potius quam actioni composita non mediocrem Ennius, post Ennium Varro laudem meruerunt, cum alteram a Lucilio novatam atque a scaenici ad epici generis similitudinem deflexam Horatius expoliret Persioque ac Iuvenali imitandam relinqueret. Excluditur haud dubie comoedia, utpote tanti argumenti id est hominis in republica excellentissimi quemque ipse Ennius maximo opere coleret observaretque summa gravitate omnino indigna. Supersunt tragoedia, non illa quidem ad Graecos auctores expressa palliata, sed quam ob celebrata domestica Romanorum facta praetextam vel praetextatam fabulam veteres adpellitabant, et saturae ea species quam coluisse Ennius traditur. Quarum illa quidem hac in caussa superiorum saeculorum philologos quosdam nacta est patronos, ut Hieronymum Columnam, Martinum Antonium Delrium, Iulium Caesarem Bulengerum, Gerardum Ioannem Vossium, hunc quidem parum sibi constantem, nostra et patrum memoria Hermannum Planckium et subdubitantem Frider. Henr. Bothium, haec non ita pridem Laurentium Lerschium, Ioannem Vahlenum, Theodorum Mommsenium mutata priore sententia, Alexandrum Riesium, Guilelmum Teuffelium.¹⁾ Quaeritur utrorum sit sententia probabilior.

De ea re antequam quid sentiam promo, quod dixi ipsum nomen videri genus scaenicum prodere, id quale sit paucis edisseram. Est autem res paulo altius repetenda. Nomen sane quem quisque conscripsisset libro quod vellet inponere omni aetate liberum fuit; sed veteres non ita ad lubidinem id fecisse, nulla prorsus ut in ea re aut lege aut consuetudine tenerentur, facilius concedent qui in antiquarum litterarum historia aliquem usum habent, quam quid quoque in libro denominando potissimum secuti esse videantur iam satis liquere. Accedit quod in referendis librorum elogiis neque librarii neque grammatici, quique praeter grammaticos veterum scriptorum memoriam recoluerunt, tam religiose semper versati reperiuntur, ut omnem aut perspicuitatis aut compendii rationem prae archetyporum fide spernerent. Atque utinam aliquis satis doctus et litteraria supellectile satis instructus — neque enim hac in re quicquam aegrius fertur quam librorum bonorum penuria, — eam sibi sumat provinciam, ut quid sciri hoc in genere possit iam latere desinat! Interim hominum nomina propria recto casu libris inscripta quid valeant quaerenti mihi quae subnata sit opinio, non celare constitui, fore sperans ut vix incohata mihi quaestio a doctioribus beatioribusque aliquando absolvatur.²⁾

1) Delrio syntagm. tragoed. Latin. I p. 104. 166 ed. Antverp. 1593. Bulenger. de theatro I, 6. (Graev. thesaur. VIII col. 837.) G. I. Voss. instit. poet. II, 7, 4. 17, 1. Ennii Medea ed. Planck p. 32*. Poetae scenici. Latin. ed. Bothe V, 1 p. 59. — Lersch de Ennii Scipione (Rhein. Mus. V) p. 420 sq. Ennian. poes. reliqu. rec. Vahlen. p. LXXXIV sqq. Mommsen röm. Geschichte I p. 930. 932. ed. III. Varronis satur. Menipp. reliqu. rec. Riese p. 4. Teuffel Gesch. d. röm. Literatur p. 127.

2) Non hominum tantum nomina, quamquam his solis me continui, sed etiam gentium ac populorum, nec propria tantum sed etiam adpellativa, nec animantium tantum sed etiam locorum et rerum sic usurpata esse semel adnotasse sufficiat.

Primum igitur quod hodie non ita raro fieri videmus, ut quasi symbolice inponatur libro argumenti significandi gratia nomen hominis in eo argumento quondam egregie versati, cuius tamen ipsius nullae sint in ipso libro partes, quemadmodum, ut hoc utar, luculentissimum illud de theologiae mysticae Graecorum caussis opus auctor Christianus Augustus Lobeckius Aglaophamum inscripsit, id vereor ne praeter veterum morem fiat, qui id tenuisse videntur, ut quo ab homine liber aliquis nomen caperet, eius hominis eo in libro partes quaedam essent praecipuae. Deinde hoc quoque excipiendum est, si quis alieni operis fuit interpret et libri, quem interpretatus est, auctor pro libro nominatus. Veluti apud nostros homines Vossii Homerus, apud Anglos Drydenii Virgilius, apud Francogallos Amyoti Plutarchus ubi adpellatur, quodnam opus sit omnes norunt. Sic saepe laudatur a Prisciano Cicero in *Arato* semelque ab eo qui de ultimis syllabis librum ad Caelestinum scripsit, Probus a quibusdam dictus; item Germanicus Caesar in *Arato* bis a Prisciano, semel a Lactantio¹⁾, qui bis scripsit in *Arateo carmine*. Ut Arati phaenomena et prognostica Cicero ac Germanicus, sic Euhemeri *ἱερὰν ἀναγραφὴν* interpretatus est Ennius; hinc a Varrone rust. I, 48 citatur Ennius in *Euhemeri libris versis*, a Lactantio instit. divin. I, 13, 14 in *Euhemero*, alio loco in *sacra historia*, sed I, 11, 65 dicit *Euhemerus*. Eodem modo se habet quod a Cicerone Acad. pr. II, 16, 51 et a Prisciano instit. grammat. VII, 64 p. 764 P. 341 H. citatur Ennius in *Epicharmo*; Varro enim ling. Lat. V, 68 *Epicharmus Enni* ait et V, 59 *Epicharmus de mente humana dicit*.²⁾ Itaque dissentiens a Vahleno et Leopoldo Valentino Schmidtio hic quoque interpretem egisse Ennium puto, non quidem ut comoediam aliquam Epicharmi Latinam faceret, cuius ipsum nomen videtur redditurus fuisse, quemadmodum Cicero Xenophontis Platonisque interpret citatur Cicero in *Oeconomico*, in *Protagora*, in *Timaeo*, sed quae Laertius Diogenes VIII, 78 commemorat Epicharmi *ὑπομνήματα ἐν οἷς φυσιολογεῖ γνωμολογεῖ ἰατρολογεῖ*. Nam ea hypomnemata versibus conscripta fuisse docent quae sequuntur verba Laertii: *καὶ παρασχιθῖδια ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ὑπομνημάτων πεποιήκεν, οἷς διασαφεῖ ὅτι αὐτοῦ ἔστι τὰ συγγράμματα*: atque etiam in quibusdam Ennianis, ut ait Cicero de divinat. II, 54, 111, haec erat acrostichis, ut deinceps ex primis versuum litteris conecteretur *Q. Ennius fecit*.³⁾

1) Lactant. instit. divin. I, 11, 64: *Caesar quoque in Arato refert, Aglaosthenem dicere Iovem, cum ex insula Naxo adversus Titanas proficisceretur et sacrificium faceret in litore, aquilam ei in auspiciu advolasse, quam victor bono omine acceptam tutelae suae subiugarit*. Ostendit hic locus scholiasten qui dicitur Germanici iam Lactantii aetate eodem fuisse codice cum ipso Germanici Arateo carmine coniunctum (cfr. Alfr. Breysig in Philologo XIII p. 666), Lactantio autem idem accidisse, ut auctorem adpellaret pro scholiaste, quod Laertio Diogeni I, 22 Platonem citanti accidisse suspicatus sum in Philologo III p. 31.

2) Nec alius quam Ennianus fuerit apud Columellam rust. VIII, 2 Euhemerus nec VII, 3 Epicharmus, sine interpretis nomine commemorati. In Sergii seu quisquis est explanatione in Donatum II p. 553 (Grammatici Lat. ed. Keil t. III) legitur: *Dicimus fiare pro fieri velut Isocrates talis fiare circa parentes tuos, quales optaveris circa te esse filios tuos*. Locus Isocratis est *πρὸς Δημόνικον* 14 p. 4 Steph. *τοιούτος γίγνου περὶ τοὺς γονεῖς, οἷους ἂν εὖξαιο περὶ σεαυτὸν γενέσθαι τοὺς σεαυτοῦ παῖδας*. Hic quoque non nominatur interpret, non quod vulgo notus esset, opinor, ut Ennius, sed quod ignorabatur magister antiquus, cuius umbratili opera olim fuerat interpretando illo Isocratis libello morali puerorum institutioni provisum. Sed *fiare* ne quis nimium exhorrescat tollendumve putet, cavet grammaticus addens hoc: *Lucanus in IIII* (v. 214) *certe ut vincare potes*. Atque ab antiquis et *fitur* dictum est et *fiabantur* et *fitum est*. Sed quod legitur *fieri* corruptum videtur, quamquam et ipse inauditus est imperativus *fiere*, quem velim restituere; velut si quis dicat *fruare* esse pro *fruere*, quod potuerat alicubi Donatus adferre ex Terentii Hautontimorumeno (2, 3, 104) vel Eunuchio (2, 3, 81). Quam rem inlato Lucani exemplo explanator obscuravit.

3) Vid. Menag. ad Diog. Laert. V, 93. Lehrs. in Mus. Rhen. nov. II p. 354. Quamquam ne in prosa quidem oratione exeunte antiquitate talibus quidam abstinuerunt. Velut circiter annum 425 p. Chr. Philostorgius ecclesiasticam historiam scripsit

Sed est genus interpretationi simile si quis suis quidem verbis sed alium hominem loquentem fecit, eiusque nomine eam vel orationem vel declamationem vel narrationem inscripsit, quales sunt Antisthenis, si verus is auctor, Ajax et Ulixes, Isocratis Nicocles et Archidamus, Luciani seu potius alius cuiusdam sophistae Lucius.¹⁾ Proxime accedunt libri de vita ac laudibus alicuius conscripti, qui breviter interdum ipso tantum eius hominis nomine adpellantur²⁾, velut Isocratis Busiris, qui est *ἔπαινος καὶ ἀπολογία Βουσίριδος*, Euagoras qui etiam *Ἐδαγόρον ἐγκώμιον* inscribitur, ut Helenae encomium interdum solo nomine Helenae (Harpocrat. v. *Θεράπναι* et *Ὀμηρίδαι*), Xenophontis ut fertur Agesilaus, Theocriti Berenice, cui par videtur fuisse quod superest eius *ἐγκώμιον εἰς Πτολεμαῖον*, Parthenii Bias, quod ex genere epicediorum carmen fuisse suspicatur Meinekii anal. Alex. p. 263, eiusdem Arete, sive est *Ἀρήτης ἐπικήδειον τῆς γαμετῆς* sive *Ἀρήτης ἐγκώμιον ἐν τρισὶν βιβλίοις* (Suid. v. *Παρθέσιος*), Ciceronis Cato (Macrob. VI, 2, 33. Priscian. X, 18 p. 886 P. 510 H.) qui plenius inscribatur Laus Catonis (Gell. XIII, 19 al. 20), Pseudovergilii Maecenas, Luciani Herodotus qui et *Ἡροδότου ἐγκώμιον*, eiusdem Alexander, qui est apud Thomam Magistrum *Ἀλεξάνδρου βίος*, atque aliae quaedam eiusdem declamatiunculae, in quibus etiam sunt quibus sola exempla denominationis caussam praebuerunt. Interdum etiam factum est ut, ad quem scripsisset auctor, eius nomine ommissa praepositione liber adpellaretur, ut Isocratis Philippus, qui et est et pluribus in libris dicitur *πρὸς Φίλιππον*, in bonis quibusdam Harpocratonis codicibus etiam *Φιλιππικός*. Similique ratione inscriptos fuisse Euphorionis Alexandrum, Apollodorum, Artemidorum, Demosthenem, fortasse etiam Polycharem, itemque Parthenii Crinagoram sententia est Augusti Meinekii Euphor. p. 24 = Analect. Alex. p. 16. Quamquam ratio postulare videtur, id quod factum est in Isocratis Philippo, ut is, ad quem missus sit liber, idem aliquo modo scribendi materiam sese auctori praebuerit. Quod utrum tenuerint Alexandrini illi an aliud secuti sint, quoniam vix pauculi versus supersunt, parum liquet. Referrī autem huc potest Callimachi eumque imitati Ovidii Ibis, quo illi nomine in ludibrium simulato adversarium, carmine seu vere seu fiete ad eum misso, ut proprie esset *πρὸς Ἴβιν* et ad Ibin, conviciis devotionibusque doctrina involutis onerantur.³⁾ Eademne vero ratione nomen inditum sit Domitii Marsi Cicutae discernere non ausim.

ἐν λόγοις ἐβ', ὧν αἱ ἀπαρχαὶ συντιθέμεναι τὸ τοῦ συγγεγραφέως ἀπαρτίζουσι Φιλοστοργίου ὄνομα, ut scribit Photius biblioth. c. 40, et centum fere annis post Agapetus Diaconus suam Schedam Regiam composuit soluta oratione ad hanc LXXXII litterarum acrostichidem dispositis singulis de officio boni principis praeceptis: **ΤΩ ΘΕΙΟΤΑΤΩ ΚΑΙ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΗΜΩΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΩ ΑΓΑΠΗΤΟΣ Ο ΕΛΑΧΙΣΤΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ**. — De Ennii autem Epicharmo quoniam mentio incidit, obiter hic quaesierim a viris doctis, velintne ei carmini tribuere versuum de Heraclito fragmenta, quae apud Ciceronem de finib. II, 5, 15 a Madvigio agnita sic videntur posse resarciri:

cognomento qui scotinus [graecae] perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit [sententiam].

1) Adriani Tyrrii, ut puto, sed ita, ut is liber, qui inter Luciani scripta per nominis similitudinem iam Photii tempore delatus erat, de maiori septem librorum opere in hanc epitomen coactus, Apuleii metamorphoses vero et emboliis et libris auctae esse videantur.

2) Brevitatis caussa etiam Sallustii de coniuratione Catilinae et de bello Iugurthino libri iam a veteribus grammaticis nonnullis saepe adpellantur Catilina et Iugurtha. Eadem ratione Apollonii Rhodii librum quemdam citans Parthenius modo *Καῶνον* modo *Καῶνον χτίων* dicit. Parthenii narrationes singulae praepositione *περὶ* inscribuntur, ut *περὶ Λευκίππου*, Antonini Liberalis nominativis, ut *Λευκίππου*. Plutarchi vitae sola nomina casu recto inscripta habent, sed citatur ille *ἐν τῷ τοῦ δέινος βίῳ*. Item Laertius Diogenes in suis vitis citandis utitur formula *ἐν τοῖς περὶ*, cum ipsae recto casu in libris inscribantur. Achillis Tatii *τὰ περὶ Λευκίππου καὶ Κλειτοφῶντα* a posteris saepe uno nomine adpellantur *Λευκίππου*.

3) Laertius Diogenes VIII, 67 *καὶ ὁ Τίμων δὲ διασαφεῖ τὴν διάθεσιν αὐτοῦ* (Pyrrhonis) *ἐν οἷς πρὸς Πύθωνα διεξείπω*. At VIII, 64 et 76 et ab Aristocle Messenio ap. Euseb. praep. euang. XIII, 18, 11 citatur *Τίμων ἐν τῷ*

Verum duo potissimum sunt genera late patentia, quae in hanc nos quaestionem induxerunt. Alterum est carminum epicorum minorum, antiquissimaque exempla habet Hesiodi Aegimium et quae Homeri sub nomine ferebantur, Margiten et Cercopas; sed dimanavit potissimum ab elegia, in qua Mimnermi Nanno, Antimachi Lyde, Hermesianactis Leontium¹⁾, a mulieribus quibusdam poetarum amicis adpellatae, cum multa in eis carminibus fuissent non tantum amatorie sed etiam historice scripta, initium dederunt eodem modo denominandi ea quoque carmina quae ab Alexandrinis maxime poetis facta sunt satis multa, quae breviora quam iustum aliquod epos ambitu circumscripta sive dei alicuius deaeve sive herois vel heroinae res cum amatorio casu ut plurimum coniunctas atque ex recondita fabularum memoria erutas versibus nunc elegiacis nunc solis hexametris persequerentur. Eiusmodi enim carmina, sive ἐπιλλια dicere placet sive εἰδύλλια sive Latino more eclogas, ipsis illorum deorum heroumve solebant nominibus casu recto inscribi. Eo ex genere hodie quaedam supersunt in Theocriteis, item Moschi Europe et Megara; ex deperditis nomino Callimachi Hecalen, Cydippen, Galateam, Daedalum; Apollonii Rhodii Canopum²⁾; Eratosthenis Mercurium, Erigonem; Philetæ Cererem, Mercurium; Nicaeneti Lyreum; Euphorionis Dionysum, Hippomedontem, Hyacinthum, Inachum, Philoctetem; Alexandri Aetoli Apollinem, Circam; Simmiae Rhodii Apollinem; Parthenii Venerem, Anthippen, Iphicium, Herculem. Nec nego plura inveniri posse. Secuti sunt Alexandrinorum exemplum Latini nonnulli sub exitum maxime reipublicae; quo ex genere sunt praeter Cirin, quae in Vergilianis fertur, Ciceronis Aleyona, Cornificii Glaucus, Cinnae Smyrna, Calvi Io. Neque hoc loco praetermittendus videtur Ciceronis esse Marius, etsi non fabulam antiquam sed res sua memoria a summo viro ac municipali suo praecclare gestas eo sibi homo Arpinas carmine exornandas sumpsit. Quae maiorem in molem excreverant carmina epica, non ipsis nominibus propriis inscribebantur, sed sicut HomERICA et cyclica derivatis, ut Heraclea vel Heracleas, Diomedea, Achilleis, Theseis, Perseis, Aeneis, Iohannis, Gigantias, Alexandrias, Antoninas, Dionysiaca, Bassarica, Argonautica, Thebais vel Thebaica, Messeniaca, Persica, Pharsalica, Punica³⁾, alia; atque etiam Ennii annalibus doctum nomen a quibusdam inpositum est Romais.

Πύθωνι. Ex Aristoclis loco intellegitur dialogum fuisse librum, quem soluta oratione compositum fuisse recte iudicavit C. Wachsmuthius de Tim. sillogr. p. 9. Eratosthenis liber Arsinoe cum videri possit ad illam reginam scriptus fuisse, a Bernhardyo Eratosth. p. 197 recte, ut puto, inter dialogos refertur. Atque, ut hoc quoque per occasionem adnotem, eiusdem ex Aristone verba, quae sunt apud Athenaeum VII p. 281c dialogi sermonem sapere mihi videntur. *Διαλόγους πολλούς* scripsisse Eratosthenem Suidas tradit, Eudocia *πλείστους*.

1) Certa haec sunt amicarum eademque librorum nomina. Non tamen eadem ratione aut Davidi Ruhnkenio (epist. crit. II p. 284 ed. 1782) videri debuit Propertius librum primum elegiarum Cynthia inscripsisse, aut Augusto Weichertio (poetar. Lat. reliq. p. 260 sq.) Domitii Marsi elegiarum corpus, si quod unquam extitit, inscriptum fuisse Melanis, perperam intellectis versibus Martialis XIII, 189 et VII, 29, 8.

2) Choliambis hic conscriptus fuit, ut Soterichi Oasitae sub Diocletiano viventis Python, de quo Augustus Nauckius in Philologo III p. 614 sqq. V p. 512. Eiusdem Soterichi memorabiles sunt librorum inscriptiones *τὰ κατὰ Πάνθειαν τὴν Βαβυλωνίαν*, (de qua Xenophon in Cyru paedia,) et *τὰ κατὰ Ἀριάδην*, ut Tryphiodori *τὰ καθ' Ἴπποδάμειαν* et Musaei quae supersunt *τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον*. Aetatis indicia in his cernere videor.

3) Bellum Punicum scripsit Naevius, bellum Histricum Hostius, bellum Sequanicum Varro Atacinus, bellum Siculum Cornelius Severus, non Punica, Histrica, Sequanica, Sicilica, quamquam Punici septem, Histrici et Sequanici bini minimum libri fuerunt. Claudianus addita praepositione de bello Getico, de bello Gildonico. Sic Cicero consulatum suum cecinit, Claudianus de consulatu Fl. Mallii Theodori, itemque aliorum. Sed haec quidem inconstantia latissime vagatur. Nam raro admodum exemplo Cicero librum quem debuit de oratore inscribere oratorem inscripsit distinguendi causa, altero indice iam occupato.

Medium quoddam inter hoc et illud quod dicitur genus obtinent lyrici, quorum in carminibus cum iam pridem mos fuisset veterum fabularum narrationes inserere, dithyrambici prope ad ipsam fabulae actionem et genus scaenicum accedebant. E quibus commemoramus Philoxeni Cyclopem vel Galateam, Telestis Aesculapium, Timothei Dianam, Nauplium, Laertem, Nioben, Cyclopem, Arei Laconis (Antonin. Liberal. metamorph. 12) Cynum. Atque cum his nescio an aliqua ex parte comparari possint Laevii Alcestis, Ino, Protesilaodamia.

Sed omnium latissime hoc de quo agimus denominandi genus patet in fabulis scaenicorum et in dialogis disserentium. Quorum libri cum etiam alia ratione ad significandum argumentum inscriberentur, tum a praecipua quadam inter conloquentes persona¹⁾ nominatorum tanta est et eorum qui supersunt et vero eorum qui perierunt per omnes aetates²⁾ multitudo, ut exempla adferre longum ac prorsus supervacaneum sit, — plus trecenta enim scribenda essent librorum nomina, — videturque eam haec res vim habere, ut, si cuius sit vel poetici vel de philosophia eiusve simili disciplina libri nomen tantum cognitum, id nomen si hominis sit, librum illum non temere agat qui aut poema dramaticum aut dialogum fuisse interim praesumat donec, ut aiunt, probetur contrarium, i. e. falso illud ac nulla cum veri similitudine praesumi adpareat.³⁾

Sed revertar eo unde egressus sum in hanc de nominibus disputationem per aliena multa diffusam, quae tamen quam sit manca atque inelaborata non potui ipse inter scribendum non animadvertere. Est enim particula ab universae de librorum indicibus quaestionis quasi contextu divulsa, sentiebamque nimis multa deesse scribenti ad quae paranda datum non erat spatium. Sed tamen hoc quaecumque est *παρρηγόρευμα* eo valitutum puto, ut quo in genere poematum Ennii Scipio habendus sit paulo certius iudicetur. Vix unus enim fuerit e tota epici carminis nomenclatura Ennii Scipioni compar Ciceronis Marius; nam ad Alexandrinorum et intereuntis reipublicae poetarum delicias ac scitamenta veteres illi non aspirabant; ab eisdem Cicero tamen propius aberat.

1) Paucissimi sunt dialogi non conloquentis cuiuspian sed eius de quo sermo fit nomine inscripti, ut inter Platonicos qui feruntur Hipparchus et Minos, quorum indices esse spurios indicavit Augustus Boeckhius in Plat. Min. p. 10, et Luciani Eunuchus et sive Philostrati, ut Car. Lud. Kayserus voluit, sive alius, certe non Luciani, Nero. Nam qui Philopatris inscribitur libellus cum Luciani scriptis edi solitus et ad eorum imitationem ab infimae aetatis homine Byzantino inficetissime conscriptus ne ab argumento quidem, nisi forte a clausula, nomen sumpsit.

2) Quod erat in Platonis et Xenophontis dialogis antiquitus institutum, id, ut omittam Plutarchi Gryllum, Favorini Plutarchum et Alcibiadem, Luciani plurimos, etiam quinto et sexto post Christum natum saeculo obtinuisse ostendunt Theodoretus Eranistes, Anonymi Hermippus, Aeneae Gazaei Theophrastus, Zachariae Scholastici Ammonius. Atque etiam VII^{mo} saeculo qui floruit Theophylactum suo de quaestionibus physicis dialogo nomen putaverim indidisse Antisthenem.

3) Itaque Varronis libri logistorici, Atticus, Calenus, Catus, Curio, Gallus vel (al. aut) Fundanius, Laterensis, Marius, Messalla, Nepos, Orestes, Pius, Scaevola, Scaurus, Sisenna, Tubero, dubito an eadem ratione compositi atque inscripti fuerint qua Ciceronis dialogi, Cato Maior, Laelius, Hortensius, Lucullus, Brutus, et, sit licet aliquanto posterior, Minucii Felicis Octavius. Iuvat sententiam verba *inquam* et *inquit* in duobus Cati fragmentis occurrentia ap. Non. p. 520, 30 et 494, 20; iuvat de re rustica librorum ratio ac scriptura; nec fere adversum pugnant quae docte ingenioseque, ut solet, de illis libris disputavit Fridericus Ritschelius in prooemio Bonnensi 1845/46. Sed Gallum Fundanium quod dixit *damnata vel sive aut* particula, non invitum quidem audio, necdum habeo tamen qui negem fieri potuisse ut dialogi persona alia esset Gallus alia Fundanius, quarum ab alterutra in aliis exemplis alia vel auctoris vel librariorum arbitrio aliquam ob causam fieret denominatio, ut modo alterutrum nomen modo utrumque inde grammatici profferrent. Sic Nonii i. e. eius a quo Nonius exempla sumpsit (p. 71, 26. 205, 30. 217, 1) non tam accusanda fuerit negligentia quam laudanda diligentia. Accedit quod excepto C. Fundanio Fundulo cos. a. u. 511 nullius e libera republica Fundanii memoria extat qui cognomen haberit, et cognomen nomini praepositum extra poesin a more Varroniano videtur abhorrere. Nec aliorum quam ad *διωρμητιαν* pertinet saturae cuiusdam Varroniana inscriptio *Dolium aut Seria*, in qua explicanda mire quidam argutati sunt.

Qui cum ternis illis quos de consulatu suo et de temporibus suis libros poetica oratione composuit, suis ut videtur magis quam populi Romani laudibus inserviens, morem illum res publice gestas epico plurimum librorum carmine celebrandi, in Graecis litteris a Choerilo, in Latinis a Naevio Ennioque institutum, pariter atque illi vel superiores aetate vel aequales Hostius, Furius, Varro Atacinus, secutus esset, in relicuis aut interpretem egit, ut in Arato, aut ad Alexandrinum illud genus epylliorum uno se vel libro vel libello continentium adcommodavit, quo ex genere referuntur Halcyona¹⁾, Uxorius, Nilus, Limon²⁾, elegia Ialemos.³⁾ Marius medium quemdam locum obtinuit, carmen argumento ac sententia Romanum, ambitu et tractatione Alexandrinum. Contra in scaenico genere sive satira placet ad Scipionis nominis similitudinem adferri possunt e Varronianis, ut mythica et ridicule ficta omittam, Agatho, Parmeno, Marcipor, Manius, Serranus, Tanaquil; sive praeoptatur praetexta, Romulus, Brutus, Decius, Marcellus, Paulus, alii; ut vel solo ex nomine adpareat, quanto probabilius ad scaenicum quam ad epicum genus Ennii Scipio referatur. Accedit autem non modo diversitas metri, sed ipsum etiam per se metrum. Nam etiamsi ille versus, quem nos anapaestis vindicavimus, multi pro malo hexametro habuerunt, in tetrametri trochaici catalectici formam aliquam cum Ribbeckio sit redigendus, totusque Scipio, ut Ioanni Nicolao Madvigio visum ad Cic. de fin. II, 32, 106, tetrametris trochaicis scriptus fuit, id ipsum tamen, fuisse aliquod unquam carmen epicum apud veteres Romanos versu non Saturnio aut heroico sed quadrato compositum, nemo adhuc, quod sciam, demonstravit. Orationis colorem iam ne opus quidem est antestari.

Misso igitur epico genere et praelato scaenico sive dramatico qui saturam fuisse hoc de quo quaerimus poema dicunt his fere utuntur argumentis. Ac primam quidem causam attulit Lerschius p. 420, quod carmen neque epicum nec dramaticum nec lyricum esse possit. Cui de epico prorsus consentimus, de lyrico nulla est aut esse potest quaestio, quia id genus multo post apud Romanos effloruit; de dramatico quod ait neminem sibi persuasurum ab Ennio amicis virum tam clarum vel viventem adhuc vel modo mortuum in scaenam esse productum, quod omnino contra pietatem Ennii dignitatemque ipsius Africani esse neminem non concessurum, id non videtur dicturus fuisse, si iam tum cum illud scriberet legere potuisset Mauricium Hauptium in Schneidewini Philologo I p. 375 et Grauertum in eodem Philologo II p. 117 demonstrantes fabulam praetextam fuisse Clastidium Naevii, qua victoria spoliaque opima de Virдумaro Gallorum duce apud Clastidium a M. Claudio Marcello relata narrarentur. Facta enim ea pugna est a. u. 532, Marcellus quintum consul proelio occisus a. u. 546, Naevius mortuus a. u. 551 aut 553, ut etiam superstes esset ei quem viventem adhuc in scaenam produxerat. Nec firmitus est argumentum alterum e Diomedis grammatici verbis ductum III p. 483 P. 446 G. 485 K. (Sueton. reliq. ed. Reifferscheid p. 20): *et olim carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et*

1) Capitolin. vit. Gordian. 3: *cuncta illa quae Cicero edidit, Marium et Aratum et Alcyonas et Uxorium et Nilum.* In codice est *cicero et demerio et aratum et balcyonas*, quod emendavit Salmasius. Legendum puto *Halcyonam*, maxime propter Nonii locum p. 65, 8: *Praevius dictus est antecedens. Cicero: Alcyon hunc genuit claris delapsus ab astris, praevius aurorae solis noctisque satelles.* Facilius enim est ad restituendum Cicero *Alcyona*, quam Cicero *Alcyonibus*. Prioris versiculi intercidit initium *Lucifer* vel *Phosphorus*; cfr. Ovid. metam. XI, 271.

2) De hoc libri indice vid. Ritschl. ad Sueton. vit. Terent. p. 524 ed. Reifferscheid. Epigrammata in viros clarissimos eum complexum esse olim suspicatus est Tanaquil Faber.

3) Sic emendandum putavi nomen quod vulgo *Tamelastis* legitur ap. Servium ad Vergil. bucol. 1, 58. Multa ibi in lectione variant e quibus proxime ad verum accedere videtur *Talemgais*, e coniecturis quae a Lione adfertur Vossiana *Ἰαλεμιστής*, apud Orellium *Ἰαλεμιστής*.

Ennius; eius definitionis omnia momenta in fragmentis inveniri. Quae Diomedis seu potius Suetonii verba a Probo ducta cum ad numerorum varietatem rettulisse ille videatur, quam ego quoque potissimum significari a grammatico arbitror et relicuam notationem neglegi, nulla in litteris Latinis fuit aut tragoedia aut comoedia in qua non esset aliqua numerorum varietas adeoque maior plerumque quam quae in Scipionis fragmentis a Lerschio deprehenditur. Nam praeter quaedam versuum schemata ipsi soli extare visa quadrati dumtaxat relinquuntur et heroi, quorum unus est ¹⁾ ille de quo p. 4—13 disputatum a nobis est, relicui sine veterum testium auctoritate ad hoc carmen referuntur. Tertium argumentum repetitur ex Gellii verbis III, 7 eum versum quem p. 9 exscripsimus sic citantis: *solius tamen Ennii versum unum ponit* (Valerius Probus) *ex libro qui Scipio inscribitur*. Quod carmen si epicum aut fabula fuerit, haec verba se non intellegere, ex sua sententia supplendum esse *Satirarum*. At vocem quae est *liber* etiam de fabula usurpari Persii, Quintiliani, Propertii, Frontonis exemplis docuit Otto Iahnus ad Pers. sat. I, 76 p. 98, cuius sententiam e librorum Varronianorum catalogo confirmavit Petermannus üb. d. Satire d. Ennius II p. 3 (Hirschberg. 1852), ut Vahlenus p. LXXXIV ex Gellii verbis non magis illis qui olim tragoediam quamdam Scipionem somniarent obstaculum quam sibi qui saturam velit praesidium nasci dicat. Nec magis sane praesidio est epicum carmen tuentibus, ut Rittero c. 389.

Quartam denique habere se causam ait Lerschius eamque vix refellendam, quod fragmentum aliquod ab omnibus uno ore ad Ennii Scipionem referatur, quod idem in Satiris sit. Illud enim Ennii apud Ciceronem:

testes sunt campi magni

apud Nonium quoque s. v. *politiones* auctius aliquantum legi ex Ennii Sat. lib. III:

testes sunt

lati campi, quos gerit Africa terra politos.

Discrimen enim illud *magni* et *lati* non fore ut urgeas, quippe quod facile oriri potuerit ei qui e memoria versum ascribat. Quemadmodum igitur Lucilius, teste schol. ad Hor. ep. II, 1, 16, vitam Scipionis (minoris voluit addere) privatam per Saturam descripserit, ita Ennium bella maioris; idque fecisse libro *Satirarum* tertio. Atque hoc quartum argumentum Vahlenus quoque tenuit adiuvarique eo vidit de satura cogitationem, quae ob metrorum varietatem ipsum subierat, qui in certis testatisque fragmentis duo invenisset septenariis trochaicis decurrentia, tertium ex hexametris inter Saturnios rettulisset. Ac sane Saturnius ille etsi vereor ne iam deploratus sit²⁾, ad ipsam sententiam nihil interest si pro eo anapaesti ponantur. Ciceronis hi sunt loci, alter de finib. II, 32, 106: *itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens: desine, Roma, tuos hostis, relicuaque praeclare: nam tibi munimenta³⁾ mei peperere labores*; alter de orat. III, 42, 167, ubi de traductione loquitur: *sed ornandi causa proprium proprio commutatum: desine, Roma, tuos hostis, et: testes sunt campi magni*. Nonii autem hic p. 66, 23—30: *Politiones, agrorum cultus diligentes, ut polita omnia dicimus exulta et ad nitorem deducta. Ennius*

1) Non premam quae in doctrina metrica Lerschius mire peccavit, partim iam pridem satis a Rittero reprehensa c. 390. Quod vero p. 417 etiam orationem pedestrem ab ipso Ennio consulto esse adhibitam statuens verum sibi visus est augurari, ne iis quidem, nedum mihi, probabitur qui eius instituti laudem Varroni vindicant.

2) Non est receptus inter monumenta versus Saturnii congesta a Carolo Bartschio in libello qui inscribitur *der saturdaye Vers und die altdeutsche Langzeile* p. 50—58.

3) Dubito an cum Klotzio scribere debuerim *moenimenta*.

Satyrarum (ita Basilienses, antea *Sat.*) *lib. III: testes sunt lati campi, quos gerit Africa terra politos. Idem Annali libro VIII: rastros dentefabres*¹⁾ *capsit causa poliendi agri* (v. 324 Vahl.). *Varro: quid mirum? ex agri depolitionibus eiciuntur; hic in cenaculo polito recipiuntur.* Enimvero si non esset Nonius, apud Ciceronem nemo nisi Annalium locos cogitaret, nec quisquam locos heroo versu scriptos qui in eodem de oratore capite occurrunt tres Annalibus tribuere dubitavit. At loci quos ex saturarum libro Nonius adfert similitudo cum illis est tanta, in *campi magni* et *lati campi* vocabulis discrepantia tam levis, ut hanc quasi arcem habeant qui saturam fuisse Ennii Scipionem defendunt. Quae sententia si vera sit, ad universam veteris saturae notionem constituendam finesque regundos vim videtur habitura esse non mediocrem. Itaque primum non absurdum duxi totum exscribere locum Nonii, quoniam de eius fide aestimandum est, si cui forte mirum videatur ex saturis citari locum cuius argumentum sit annalium libro nono conveniens, ex annalium libro nono verba saturis aptiora, in Varronianis quae et ipsa saturae colorem quemdam habent libri nomen desiderari. Sed dabimus integram esse Nonii auctoritatem, quid aliud sequitur quam tribus locis de Africano dixisse Ennium, in Annalibus, in Scipione, in Saturis? Quod cur facere non potuerit aut debuerit, nihil caussae video; si enim bis, quidni etiam tertium? Neque vero non est speciosa magis similitudo quam vera atque tanta, ut prorsus eundem vel eosdem versus laudasse dicendi sint Cicero et Nonius. Ac nimis fortasse elevavit eam Ritterus, quod alterius versus initium forte cum alterius exitu congruere dixit; dandum enim est Lerschio ac Vahleno non ita inter se diversa esse verba *campi magni* et *lati campi* ut omnino non potuerint per incuriam memoriter citantium permutari. Sed tamen ille aliquid vidit. Non enim de nihilo est quod versus initium a Cicerone citari existimavit, quoniam et relicua omnia quae eodem in capite sunt Ennii exempla eo modo exhibentur, et aliquanto meliores sunt numeri versus heroici sic incipientis: *testes sunt campi magni*, quam exeuntis in *testes sunt*, incipientis autem alterius a *lati campi*. Ac ne illud quidem satis certum est eosdem utroque loco significari campos. Iamdudum enim adnotatum est a Ciceronis interpretibus campos magnos esse quae sunt τὰ μεγάλα πεδία καλούμενα apud Polybium XIII, 7 sq. — *magnos, ita vocant, campos* dicit Livius XXX, 8, 3, — in quibus ingentem Scipio cladem Syphaci Hasdrubalique intulit a. u. 551. Hanc par erat commemorari ab Africano ea in oratione, qua eum poeta edentem fecit illud magnificentum *dosine Roma tuos hostes*, et enumerari gravissima illa proelia quibus potentissimos Romani nominis adversarios in ipsa eorum terra prostravisset. Hic igitur versus eorum revocabat temporum memoriam, de quibus dictum erat a poeta *Africa terribili tremit horrida terra tumultu*. Ea vero a condicione quantum distant *lati campi quos gerit Africa terra politos!* Non longius certe a bello pax, a vastatione cultura. Quamobrem quos Cicero versus attulit, si quos alios, relinquemus Annalibus, ad quos iure referuntur omnes quotcumque Cicero scriptis suis inseruit hexametri Enniani, ut ad tragoedias, nisi quid est diserte monitum, senarii, septenarii, octonarii, anapaesti. Sed quem Nonius praestat, eum non magis est quod abiudicemus a saturis quam quod adiudicemus Scipioni. Nec mirum easdem figuras, eadem coniuncta verba variis in locis ab eodem poeta iterari. Si facile fertur *Africa terra* bis dictum eis in locis, quos modo protulimus, si dicere poetae licuit in tragoedia quae inscribitur Hectoris lytra: *constitit, credo, Scamander, arbores vento vacant, et paene*

1) Non opus est Hugii coniectura *dentiferos*, modo scribatur *dentifabres*. Inducantur rastri ferreis dentibus adfabre instructi ad proscindendum agrum glebosum pro vilioribus ac ligneis quibus in arenoso utuntur.

eisdem verbis in Scipione: *constitere amnes perennes, arbores vento vacant*¹⁾; cur incredibile sit bis eum usum fuisse formula *testes sunt campi*, praesertim si prius placuisset? Ac potest id in satura factum esse cum quadam prioris dicti recordatione, quamquam non dixerim, ut Ribbeckius p. 287, Ennium semet ipsum citasse. Nec tamen iterasse puto ea cum claudicatione numerorum, quae moleste fertur in exemplo Noniano ad hexametri legem redacto, cum bonus sit atque ad saturae habitum conveniens tetrameter anapaesticus Aristophaneus:

*testés sunt lati cámpi quos gerit 'Africa terra politos.*²⁾

Confutatis argumentis quibus Lerschius Vahlenusque usi sunt de Alexandri Riesii paucis dicendum est opinione, qui Scipionem Ennianum ait inter saturas recte a Vahlno referri, nec tamen tertium saturarum librum eum fuisse. Ac de tertio quidem libro facile adsentior, quod et fragmenta illa decimo loco a Vahlno e Cicerone Nonioque coacervata, quo uno fulcro ista nititur sententia, paulo etiam certius quam a Ribbeckio factum est videmur removisse, nec nego versum *nam is non bene vult tibi, qui falso criminat*³⁾ (Non. p. 470, 13 fr. 3 Vahl.) nimis esse humilem pro grandi et elata Scipionis dictione. Sed quod satis ei fuerunt ad saturam struendam fragmenta quae exstant trochaica duo, hexameter unus, non habeo quomodo conprobem. Hexametrum putavit a tragoedia alienum? Et ipse credo non eo usos esse veteres tragicos Latinos⁴⁾ ante Senecam, cuius exstat in Oedipo et Medea; sed esse versum illum hexametrum pernego et satis demonstrasse mihi videor. Sin anapaesti sunt, quid ad saturam? Et qualem ille voluit saturam? Scilicet librum, — librum enim Gellius vocat, — poematis varii et generis et metri, sed quae ad Scipionem Africanum pertinerent omnia, constantem. Rem simillimam iam ante eum excogitaverunt Henricus Düntzerus et Augustus Petermannus⁵⁾, nisi quod alter in eo saturarum libro praeter Scipionem etiam alios viros excellentes Romanorum videri poematiis fuisse celebratos sed a potissimo librum denominatum opinabatur, Petermannus de unius Scipionis non tam rebus gestis quam animi virtutibus fuisse carmina et lyrica et enarrativa libro uno comprehensa, nec tamen fuisse eum librum aut saturam aut saturarum. Et hoc quidem negat sapientissime. Talem enim librum non video qui saturam dicere possit nisi qui prave intellexerit haec verba Diomedis: *olim carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius*, quae supra attulimus, et illa p. 483 P. 486 K.: *satura carmine multa simul poemata comprehenduntur*. Non ille librum dixit

1) Nollem hoc malignius interpretatus esset Mommsenius p. 930. Hectoris lytra an Scipionem prius scripserit Ennius ignoratur. Eiusdem ipsorum Ennii versuum metaphrasin Germanicam impense laudarem, si tanti esset *γλαῦξ' εἰς Ἀθήνας*.

2) Bothius Mus. Rhen. V p. 266 senarios fecit, scribens *expolitos*.

3) In libris Nonii additum est *apud te*, ut versus esse videatur septenarius trochaicus in fine truncatus.

4) Duorum ex Ennii tragoediis exemplorum alterum quod fuit in Ambracia praetexta iam Ribbeckius comic. Lat. reliq. p. X ad anapaestos revocavit recte, nisi quod malim equidem: *..! ... — et aequora | salsa veges ingentibus ventis*. Est eius fabulae fr. 2 B. 3 V. 4 R. ap. Non. p. 183, 3. Alterum quod ex Melanippa s. Menalippa attulit Macrobius VI, 4, 7 (fr. 5 B. 4 VR.) et ipsum facile in anapaestos redigitur: *..! .. lumine sic tremulo | terra et cava caerulea candent*; vel si quis mecum suspicetur particulam quae est sic insertam ab aliquo librario esse hexametri efficiendi causa (cfr. p. 11 n. Philol. XVIII p. 362. Varr. Eum. III p. 2 n. 1. Hübner ad Diog. Laert. VIII, 91. Lachmann. in Lucret. III, 211.), expulsa autem et metrum et sententiam iuvare: *..! ... lumine tremulo | terra et cava caerulea candent*. Anapaestum dactylo subiectum non fugiebant veteres, cfr. Att. Philoctet. fr. 1 R. *inclute, parva prodite patria, | nomine celebri claroque potens*; fr. 19 *iamiam dsumor, conficit animam*; Censorin. fragm. 14 p. 96 Iahn: *orté beato lumine volitans qui per caelum candidus equitas*. Graeca vide ap. Gaisford. ad Hephaest. p. 279 ed. I. Hermann. elem. doct. metr. p. 376 sq.

5) Düntzer Kritik u. Erklärung d. horazischen Gedichte (Brunsvic. 1841) II p. 8 sq.* Petermann üb. d. Satire d. Ennius II p. 7 (progr. gymnas. Hirschberg. 1852).

sed carmen, unde perspicitur quid hic valeat poematis vocabulum. Qui enim legerit caput quod inscribitur *de poematibus* incipitque a verbis *poematos sunt genera tria. aut enim activum est vel imitativum, quod Graeci dramaticon vel mimeticon e. q. s., p. 479 P. 482 K. sqq.,* videbit poema ab eo dici primum omnino poesin, deinde singula orationis poeticae genera, quorum ille varietatem scribit propriam fuisse veteris illius saturae, ut ipsum quidem carmen esset unum atque continuum sed per plures poesis characteras formasque solius poetae arbitrato vagaretur. Quamquam quod ideo negat Petermannus saturam fuisse Ennii Scipionem, quod neque Gellius neque Macrobius nec omnino quisquam veterum fuisse dicant, eo argumento si standum esset, quanta foret Varronis saturarum paucitas, quarum olim CL numerus fuit et nunc plus LXXXX nomina feruntur, cum XVII tantum saturarum nomine apud scriptores adpellentur! In talibus quam saepe rationem pro testimonio habere cogimur! Deinde ex vano quidem est quod Düntzerus ad alios quoque praeter Scipionem ista poemata pertinuisse coniicit meritoque a Petermanno redarguitur; sed quod hic ait non res bellicas Africani, quippe quas in Annalibus poeta celebrasset, sed egregias animi generosi virtutes eum his, si dis placet, carminibus exornasse tantum abest ut credibile sit, ut prorsus contrarium ipsa doceant quae supersunt fragmenta. Denique totum illud quod fingunt de libro plura poemata continente nescio an ab Ennii aetate plane abhorreat, Horatianisque ac posterioribus magis conveniat temporibus, quibus mos erat eclogas seorsum ante ac singillatim editas in maioris quemdam molis librum conligere communique nec tamen eo umquam, nisi fallor, hominis nomine inposito denuo in vulgus emittere. Nec magis verum puto Porphyriorem Horatii versus II, 1, 16 sq. sic interpretantem: *si non potes gesta Caesaris scribere, at potes iustitiam et fortitudinem, ut Lucilius Scipionis fecit, qui vitam illius privatam descripsit, Ennius vero bella,* in eam deflectere sententiam, ut conpluribus poeta Suessanus carminibus minoribus Scipionis amici virtutes cecinisse dicatur, eiusque rei cum Scipione Enniano comparationem facere. Nam neque Ennium neque Lucilium carmina nisi tota atque continua edidisse credo; maiora in plures libros dividere, minora in unum corpus conligere posteriorum fuit. Qua de re subtilius disputare et longum est nec huius loci. Veterum morem si recte perspicimus, Ennius Africani maioris laudes Annalium, Lucilius minoris Saturarum libris inseruisse putandi sunt iis locis, quibus maxime convenirent, nec aliud dicere voluisse Porphyrio. Scipio autem Ennii carmen, quaecumque fuit, unum per seque totum fuisse censendum est. Sed paene iam vereor, ne cum spectris mihi pugna sit; ita illarum opinionum velut radices quasdam quibus enata esse possint cernere videor, causas rationesque idoneas non invenio.

Omissi adhuc dicere argumentum Scipionis non videri saturae aptum. Sed Ritterum dicentem audio, res bello fortiter a Scipione gestas Ennium non fuisse in saturarum congerie propinaturum id per se debere intellegi, nec sine gravissimis causis tantam in eum conferri oportere perversitatem atque ineptiam. Quod ille paullo inflatius quidem, sed tamen, ut opinor, recte. Obloquitur Petermannus falso illum de saturae notione iudicare arguens; non eam unice in vitiis hominum aequalium notandis esse versatam, non unice ad mores corrigendos spectasse. Atque equidem concedo et potuisse dici et esse dicta in saturis multa graviter, magnifice, animose, sed eam tamen inde ab origine usque ad Horatium huius operis mansisse videmus indolem, ut et in varietate poematum, — cum Diomede loquor, — et in aequalitate numerorum constaret illud, quod Horatius ait, *videntem dicere verum*, omnisque gravitas atque severitas facietis quibusdam conspersa esset atque hilaritate. A quo quam aliena sint Scipionis non modo quas habemus reliquias sed ipsum argumentum, quis est qui non sentiat? Saturis ἦθος magis conveniat, huic πάθος. Itaque Vahlenus non esse qui

indolem saturae Ennianae cognovit infandum clamaturum tantae laudis virum in satura praedicari maiore cum fiducia atque adversarii contemptione quam auctoritate scribit; negavitque id sibi persuaderi Ribbeckius, quamvis extendatur atque dilatetur saturae notio; recte autem Bernhardyus, argumentum Scipionis fuisse militare, granditatem orationis abhorrere a satura, in qua popularia tantum argumenta et cum vita communi coniuncta locum habuerint.

Sequitur, si carminis metrum non fuit unum ideoque epicum fuisse non potest, saturam autem fuisse neque ab iis qui contenderunt demonstratum est et ne putetur res ipsa dissuadet, ut ad veterem ac nescio quibus de caussis iam fere explosam redeatur sententiam eorum, qui fabulam praetextam fuisse Ennii Scipionem existimarunt. Ac damnatam quidem a pluribus eam inveni sententiam, caussam damnationis inveni idoneam nullam. Nullam quidem certe esse quam a Gellio librum Scipionem dicente et Neukirchius et Lerschius repetunt, iam supra demonstratum est p. 22; item nihili est, quod Lerschius negavit quemquam sibi persuasurum, ab Ennio amicis virum tam clarum vel viventem adhuc vel modo mortuum in scaenam esse productum; id contra pietatem Ennii dignitatemque ipsius Africani esse. De Naevii Clastidio iam supra diximus p. 21; habemus etiam ipsius Ennii exemplum. Cuius cum inde ab Hieronymo Columna inter comoedias relata fuisset fabula Ambracia, de comoedia dubitavit Vahlenus p. LXXXI, praetextam esse pronuntiavit Ribbeckius com. Lat. reliq. p. IX eaque Ambraciae a. u. 565 oppugnationem, cui M. Fulvii Nobilioris contubernalis ipse adfuerat, poetam inlustrasse. Idque vel pauculorum, quos quattuor numero Nonius servavit, versiculorum oratio ita confirmat, ut prorsus dubitari non possit, praesertim cum nihil insit momenti tragici in narratiuncula Antonini Liberalis metamorph. 4, in qua Bothius, tragoediae iam ante Ribbeckium sed crepidatae vindex (Mus. Rhen. V p. 264), fabulae argumentum deprehendisse sibi videbatur, oppugnatio autem illa, quam enarrat Livius XXXVIII, 4, multa praeberet ad concinnandam fabulam praetextam convenientia, quod genus, res gestas Romanorum, ut ait Paulus Diaconus exc. Fest. p. 223, continens scriptas dictumque, ut cum Diomede loquar p. 487 P. 489 K., quia fere regum vel magistratuum qui praetexta utuntur in eiusmodi fabulis acta comprehenduntur, vir magnus Bartholdus Georgius Niebuhrius aptissime cum Shaksperii historiis comparavit (röm. Gesch. I p. 544 ed. II). Pacuvii Paulum ad Cannensem pugnam Neukirchius rettulit, cuius sententia probatur Ribbeckio, mihi potius Bothii, qui ad Pydnensem. Cladesne populi Romani an victoria scaenae convenientior fuerit, iam Clastidium et Ambracia non sinunt dubitare; ipsae reliquiae ad belli Macedonici quaedam momenta commodius referuntur¹⁾. Concidit autem hic quoque quod minus sibi videri probabile dixit Neukirchius, poetam aequalem suum, cuius historia nondum e longinquitate quadam hominum animis observaretur, in scaenam introduxisse, idque vel eo quod ipse addit, vere interdum homines viventes in his fabulis repraesentatos esse. His igitur tribus praetextis quarta accedit Ennii Scipio, habemusque quattuor fabulas Clastidium, Scipionem, Ambraciam, Paulum, cum quattuor triumphis M. Claudii Marcelli, P. Cornelii Africani, M. Fulvii Nobilioris, L. Aemilii Pauli coniunctas. Nec indignum sua persona summos in republica viros iudicasse praetextis in scaenam produci eo intellegitur quod ad Ciceronem ep. ad

1) Fr. 1 *patér supreme nōstri progeniū patris*: Iovem precatur rex Macedonum ex Herculis genere, Iovis filii; secundum Neukirchium Paulus adloquitur Iovem patrem Martis, qui auctor haberetur generis Romani. Fr. 2 *Novio vulgo tributum nunc nunc te obtestor celerè sancta subveni | caesàrie pertinere videtur ad Apollinem eiusdemque sacrum in summo monte Olympo positum*; Plutarch. vit. Aemil. Paul. 15. Fr. 3 *sagittis plumbo et saxis grandinat nivit*: Bothius confert Livii XXXX, 35. Fr. 4 *qua via caprigeno generi gradilis gréssio est*: cfr. Plutarch. 13.

famil. X, 32 C. Asinius Pollio scribit, Balbum quaestorem ludis quos Gadibus fecit praetextam de suo itinere ad L. Lentulum proconsulem sollicitandum posuisse, et quidem cum ageretur flevisse memoria rerum gestarum connotum, seque illam praetextam in urbem misisse amico legendam significat; vult enim Pollio ad hominis summum virum in provincia et quasi alterum Caesarem agentis superbiam id pertinere. Reliquas quarum memoria superest praetextas, Naevii Romulum sive Alimonium Romuli et Remi, Attii Brutum, eiusdem Aeneadas sive Decium, Cassii Brutum, quarum postrema quam in republica causam habuerit facile intellegitur, satis sit hoc loco nominasse; neque enim magis ad nostram quaestionem attinent quam quas recitationi non actioni destinatas sub imperatoribus scripserunt Persius Vesciam ¹⁾, Curiatius Maternus Catonem et Domitium et fortasse Neronem, denique incertus auctor eam quae nunc falso Senecae nomine fertur Octaviam. Hoc tamen Ennii causa iuvat adiciere, quod Vahlenus vidit Mus. Rhen. nov. XVI p. 580, Ennii Sabinas non esse e saturis corruptum nomen sed fabulae scaenicae i. e. praetextae, ad quam nunc habeo quo rectius quam ad Naevii Romulum referam praetextam illam Hersiliae, quam ex Cn. Gellii historici annali tertio relatam ab A. Gellio noct. Att. XIII, 22 manifesta poeticae orationis ipsorumque versuum vestigia habere ostendi in Schneidewini Philologo VII p. 592 sq. Fuerunt igitur, quarum memoria supersit, praetextae Pacuvii una, Naevii et Attii binae, Ennii tres.

Ac ne sine teste quidem prorsus est Scipio praetexta. Diomedes p. 487 P. 490 K. eiusmodi fabularum exempla adfert Brutum, Decium, Marcellum. His quartum addit Africanum vir sua aetate longe doctissimus Hrabanus Maurus de arte gramm. II p. 47 (opp. t. I Colon. 1627), cuius verborum, quae indicavit Fridericus Theophilus Welckerus d. griech. Tragödien III p. 1346, eo maior est auctoritas, quod non obscure secutus est Diomedem (cfr. Keil. praefat. p. XXXII), Diomedis autem quae nunc habemus verba non sunt integra eo loco sed lacunis nonnulla intercepta (cfr. Reifferscheid Sueton. reliq. p. 15). Itaque quoniam Hrabanum id nomen de sua doctrina adiecit non est veri simile, — cui enim acceptum referret? — in Diomedis qui nunc sunt codicibus intercidisse arbitratur, pro quo Suetonii, pro Suetonio stabit M. Valerii Probi clarissimi Neronis aetate grammatici auctoritas. Ac ne illud quidem, quamvis leviculum videatur, animadvertisse paenitet, quod apud Diomedem legitur: *Brutus vel Decius, item Marcellus*, apud Hrabanum: *Brutus vel Decius, item Marcellus vel Africanus et his similia*. Distingui enim videntur particula quae est *item* duo praetextarum genera, alterum quo antiqui viri illustres in scaenam producerentur, alterum quo aequales. Marcellus enim Naevii Clastidium indicat et fortasse fuit alterum eiusdem fabulae nomen. Qui cum iam non videri debeat materiae tantum significandae causa adpositus esse, ut quondam Welckero visum, in Scipione praetexta vindicanda iniquum fuerit eidem testimonio fidem derogare.

Iam si illud non est vanum, quod quasdam praetextas ea habuisse argumenta diximus quae essent coniuncta cum quibusdam triumphis eodem tempore actis, ut ipsis ludis triumphalibus eas actas esse probabiliter coniciamus, de tempore factae actaeque Scipionis non erit quod magnopere dubitetur. Itaque Ritterum non multo post Scipionis ex Africa reditu carmen traditum esse victori a poeta dicentem probamus eatenus ut pro carmine tradito fabula acta ponatur. Quamquam, ut Nobiliori in Aetolia, ita Scipioni in Africa comitem eum fuisse et cum triumphante redisse, si forte ex hoc poemate sive aliunde conlegit Claudianus in praefatione libri III de laudibus Stilichonis

2) De qua cfr. Mart. Hertz. klin.-philol. Streifzug p. 25 sqq. Ribbeck. trag. reliq. p. 351.

v. 7—20, etsi non arbitrer prorsus confictum esse, poetae semet cum Ennio, cum Scipione Stilichonem comparanti quantum sit fidei habendum in re manifesto exornata ambiguum est. Illud credibilius, hoc potissimum opere Ennium ea laudis suae iecisse fundamenta, quibus parato iam virorum nobilissimorum favore perque eum ad historiae Romanae fontes aditu summum illud ad quod Annalibus escendit poesis Romanae fastigium constitueretur.

Fabulae autem qualem fuisse ponimus Ennii Scipionem quam apte convenient anapaesti, ad quos versum eum unde exorsa est disputatio nostra revocavimus, ea de re non opus est pluribus verbis disserere. Fragmenta, ut iam uno in conspectu conlocentur, certa atque testata haec habemus tria:

- I. *! . mundus caeli vastus constitit silentio,
et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit;
Sol equis iter repressit unguis volantibus,
constitere annis perennes, arbores vento vocant.*
- II. *qua[que] propter Hannibalis¹⁾ copias considerat.*
- III. *sparsis hastis longis campus
splendet et horret.*

Primum exstare apud Macrobius VI, 2, 26, alterum apud Gellium III, 7, tertium apud Macrobius VI, 4, 6 iam supra dictum est; lectionis varietatem qui noscere volent non valde memorabilem, ad editiones criticas Vahlenumque reiicimus. Sententia quorsum pertineat, in secundo et tertio satis adparet; primo adhiberi solet Livii locus XXVIII, 17, 12: *ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adiuvente vento in Africam traiecit.* Nescio an vix recte; quandoquidem non tam hanc brevem quattuor dierum excursionem a Carthagine nova Syphacis conciliandi causa factam, quamvis per se memorabilem, par erat in carmine non amplissimo sic ambitiose exornari quam illam magnae classis multarumque legionum in Africam traiectionem biennio post Lilybaeo factam a qua devicto hoste demum finitoque bello summus dux in Italiam urbemque rediit. De qua cum Livius dicat XXVIII, 27, 6: *vento secundo vehementi satis propecti celeriter e conspectu terrae ablati sunt,* neque ad solam navigationem, fiat licet vento lenissimo, annium consistentium arborumque vento vacantium commemoratio pertineat, ἐφεκτέον puto et circumspiciendam rem aliquam magnificam, augustam, religionis plenam, quae dum fit universa rerum natura omnesque dii quasi favere linguis videantur, sicut eo ipso loco quo haec Ennii verba imitatus est Vergilius Aen. X, 100 sqq. Atque mihi, si hariolari licet in re ignorabili, attendendae imprimis videntur preces illae solennes quas Scipionem cum classe in Africam traiecturum, silentio per praeconem facto, antequam cruda exta victimae, uti mos erat, in mare porriceret tubaque signum daret proficiscendi, fecisse, veteres ut videtur auctores secutus, scribit Livius XXVIII, 27, 1—5.

1) In hexametro dactylus est Hannibal ann. 373 (Gell. VII, 2. Non. 195, 19): *Hannibal audaci cum pectore de me hortatur.* Varia in casibus obliquis utitur quantitate Lucilius, modo producens, ut XXVI fr. 24 Gerl. (Non. 186, 30): *contra flagitium nescire vinci bello a barbaro | Viriato Annibale?* modo corripit, ut XXVIII fr. 13 (Non. 240, 9): *sic inquam veteratorem illum, vetulum lupum, | Annibalem acceptum.* Item Varro nunc producit, ut Hercules tuam fidem fr. 1 (Non. p. 47, 32): *noctu Hannibalis cum fugavi exercitum;* nunc corripit, ut πειρὶ ἐξαγωγῆς fr. 1 (Non. p. 345, 22): *quaerit ibidem ab Hannibale cur biberit medicamen. quia | Romanis, inquit, me Prusiades tradere | volebat.* Scripsi medicamen, libri medicamentum; septenarium excipiunt senarii.

De ceteris quae ad Africanum eiusque res gestas pertinent Ennianaes poesis reliquiis eas quae hexametri numeros referunt Annalibus omnes tribuendas iudico. Item Annales potius quam Scipionem praetextam spectasse arbitror Aelianum, de quo haec sunt memoriae prodita apud Suidam: "Εννιος Ῥωμαῖος ποιητής· ὃν Ἀλιανὸς ἐπαινεῖν ἄξιόν φησι. Σκιπίωνα γὰρ ἄδων καὶ ἐπὶ μέγα ἐξᾶραι τὸν ἄνδρα βουλόμενός φησι μόνον ἂν Ὀμηρον ἐπαξιὸς ἐπαίνους εἰπεῖν Σκιπίωνος. δῆλον δὲ ὡς ἐτεθήπει τοῦ ποιητοῦ τὴν μεγαλόνοιαν καὶ τῶν μέτρων τὸ μεγαλεῖον καὶ ἀξιόγαστον. Ac nescio an huius loci rationem habuerit Lachmannus cum comment. in Lucret. III, 1034 duo quaedam fragmenta in prooemio annalium posita fuisse suspicaretur. De quibus restat ut dicamus, quia non quidem optimo, at aliquo tamen iure dubitari videtur posse an in Scipione locum habuerint.

Ac prioris quidem mentio exstat apud Ciceronem in Oratore 45, 152: *nobis, ne si cupiamus quidem, distrahere voces conceditur. indicant orationes illae ipsae horridulae Catonis, indicant omnes poetae praeter eos, qui ut versum facerent saepe hiabant, ut Naevius: vos qui accolitis Histrum fluvium atque algidam, et ibidem: quam numquam vobis Graei atque barbari. at Ennius semel: Scipio invicte; et quidem nos: hoc motu radiantis etesiae in vada ponti* (Arat. 157). *hoc idem saepius nostri non tulissent quod Graeci laudare etiam solent.* Ennii verba fere omnes videntur pro dactylicis habuisse; rationem usumque omissae elisionis correptaeque in thesi vocalis longae ostenderunt Lachmannus in Lucret. VI, 743 et Lucianus Müllerus metr. p. 307. Nec tamen praeter rationem fecisse Ennium putaverim, etsi exemplum huic prorsus consimile non invenio in iis quae Lachmannus in Lucret. III, 374. 941. 954. VI, 743 et Luc. Müllerus p. 310 sq. congesserunt, si hiantem syllabam in arsi versus trochaici sequente longa produceret, ut talis esset hic versus:

Scipio invicte .. !... !... .

Compellari autem ab aliquo Scipionem invictum fabulae scaenicae convenientius est quam annalibus, nisi id in prooemio factum cum Lachmanno suspicaris. Rationi metricae aliquid firmamenti accedit a Naevii versu quem Cicero priorem posuit (fr. inc. 13 Ribbeck.).

Alterum, quod paulo post in prooemio positum fuisse Lachmanno videbatur, est apud Trebellium Pollionem in vita Claudii 7: *Dicit Ennius de Scipione: Quantam statuum faciet populus Romanus, quantam columnam, quae res tuas gestas loquatur?* Quibus in verbis cum iam Columna et Salmasius versuum heroorum vestigia agnovissent quos partim restituere conarentur, Lachmanno haec debetur restitutio prorsus egregia:

*quam tantam statuum statuēt populus Romanus,
quamve columnam, quae te res gestasque loquatur?*

a qua hoc tantum discessit Vahlenus quod altero versu scripsit *quae teque et tua gesta loquatur?* De conpellatione Scipionis idem censeo quod in superiori fragmento, atque si discedere liceat a Lachmanno, malim omissa voce *Romanus*, quam scriptor videri potest perspicuitatis caussa addidisse, hos putare in ultimo cantico fuisse anapaestos:

*quantam statuum statuēt populus,
quamve columnam,
quae te et tua gesta loquatur?*

Haec habui de Q. Ennii Scipione quae scriberem. Quae ut tibi, HERBSTI, cui hunc honorem habere volui, et omnibus quibus litterae Latinae curae cordique sunt non improbari cupio, ita haud dubito quin et effugerint nonnulla scribentem quae scribi oportuit et dicta sint alia quae ita dixisse aliquando paeniteat. Sic de Hieronymo Columna quae leguntur p. 11 et 16 scripta sunt non inspecta eius Ennianorum editione, quae in huius civitatis bibliothecis non invenitur; falso scripta esse doceri potui a Neukirchio. Deinde Horatius verbis illis quae attuli p. 1: *Ennius alter Homerus, ut critici dicunt*, dicendus erat Lucilium tetigisse, si quidem fides est Hieronymo comment. in Michaeae prophetae cap. VII col. 1549 (t. III ed. Paris. 1704) haec scribenti: *sed et poeta sublimis, non Homerus alter, ut Lucilius de Ennio suspicatur, sed primus Homerus apud Latinos, varium, inquit, et mutabile semper femina* (Vergil. Aen. III, 569). Tumide haec quidem monachorum doctissimus; sed vere alter Homerus erat Vergilius admiratori suo atque imitatori Silio Italico, qui ita vaticinantem faciens de Ennio Phoebum Pun. XII, 411 sqq.: *resonare docebit hic Latii Heliconae modis nec cedit honore Ascræo famave seni*, cumque per numeros dicere liceret *Maeonio* pro altero Homero alterum Hesiodum exhibens Ennium cum eruditione et pietate inscitiam exaequavit. — P. 12 n. 1 l. 1 pro 48 lege 8. —

Scr. Gedani m. Maio a. MDCCCLXVIII.

Theoph. Roeper.

I n d e x.

- ac* particulae quantitas p. 9.
 acrostichides p. 17 sq.
 Ciceronis carmina minora p. 21; Ennii versus ab eo laudati p. 22 sq.; incerti poetae apud eum de Heraclito versus p. 18.
 diaereses hexametrorum p. 7; trochaeorum p. 10.
 dialogi p. 20.
 Diomedis de satura loci p. 21 sq. 24 sq.
 Ennianae poesis reliq. ed. Vahlen.: Annal. v. 44 p. 7 sq.; 125 sq. p. 4 sq.; 143 p. 6; 235 p. 8; 236 p. 8; 247 p. 7; 322 p. 29; 324 p. 23; 354 p. 5 sq.; 511 p. 6; Ambraciae fr. 2 (4 R.) p. 24; Melanippae fr. 4 p. 24; Hedyphag. v. 2 p. 8; 6 p. 8; Satur. v. 10—13 p. 9. 28; 14 p. 9. 28; 15 p. 4—13. 28; 16 sq. p. 29; 20—23 p. 22 sqq.; fr. 8 p. 29.
 Ennii Annales quomodo citentur p. 15; Ambracia praetexta p. 24. 26; Sabinae praetexta p. 27; Scipio an carmen epicum p. 14—16; an satura p. 21—25; praetexta p. 26—28; quando scripta p. 29; Epicharmus p. 17; Euhemerus p. 17.
 Ennius non videtur edidisse libros pluribus poematis constantes p. 25; a Lucilio intrisus p. 9 sq.; veterum de eo iudicia p. 1 sqq. 30.
 epica carmina minora p. 19.
 Eratosthenis Aristo p. 19.
fiare, fiere p. 17.
forceps p. 14.
 Germanici scholiasta ap. Lactantium p. 17.
Hannibal, casuum obliq. quantitas p. 28.
 Hrabanus Maurus Diomedem refert p. 27.
 Isocrates Latinus p. 17; eius Philippus p. 18.
 Laevii fabulae lyricae p. 20.
liber pro fabula p. 22.
 librorum indices breviate p. 16. 18.
 Luciani dialogi p. 20; Lucius p. 18; Philopatris p. 20.
 Lucilii satur. reliq. ed. Gerlach. VIII, 9 p. 10; XIII, 3 p. 6; XXVIII, 57 p. 11; inc. 112 p. 10 sq.; inc. 165 p. 30; non videtur Lucilius libros edidisse pluribus poematis constantes p. 25.
 Macrobius Servium refert p. 10; Satur. VI, 4, 8 p. 12; VI, 4, 9 p. 15.
 molossi Sotadiis vindicati p. 12 sq.
 Naevii Clastidium s. Marcellus p. 21. 27. nomina propria in versus aegre venientia p. 5; hominum vel deorum nomina libris inscripta p. 17—20; substantiva pro adiectivis p. 6.
 Nonius v. *politiones* p. 23.
omnis paenultima brevi p. 14 (cfr. L. Müller. metr. p. 428).
 Pacuvii Paulus p. 26.
 poemata *τὰ κατὰ* inscripta p. 19.
 praetextae p. 26 sq.
 satura indoles p. 24 sqq.
 Servius ad Vergil. Aen. XI, 602 p. 10; ad Verg. bucol. I, 58 p. 21.
spargere p. 12.
 Timonis sillographi Python p. 18 sq.
 Varronis logistorici p. 20; satur. Bimarei fr. 23 R. p. 9; Dolium aut Seria p. 20; *περὶ ἐξαγωγῆς* fr. 1 p. 28.
 versus a citantibus in alios numeros deflexi p. 13 sq.; hexametri a librariis facti p. 11. 24; hexametri a veteribus tragicis Latinis non admissi p. 24; Saturnii ab Ennio abiudicati p. 11 sq.; Sotadiorum ratio p. 12 sq.
 Vergilii catalecta 8, 9 p. 14.
vocare = *vacare* p. 9.

Pag. 14 lin. 8 pro Pherecratei lege paroemiaci; p. 21 l. 30 pro etiam lege paucis annis.

